

Regionalny Zespół Placówek Wsparcia Edukacji
Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Opolu

w zbiorach Pedagogicznej
Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu

KATALOG WYSTAWY

Opracowanie
Alicja Kisała

Opole 2021

Patronat Honorowy

MARSZAŁEK
Województwa Opolskiego
Andrzej Buła

Regionalny Zespół
Placówek Wsparcia
Edukacji

JEDNOSTKA SAMORZĄDU
Województwa Opolskiego

PEDAGOGICZNA
BIBLIOTEKA
WOJEWÓDZKA
W O P O L U

Wydawca:

Regionalny Zespół Placówek Wsparcia Edukacji
Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Opolu
ul. Kościuszki 14 • 45-062 OPOLE
www.rzpwe.pl • www.pedagogiczna.pl
tel.: +48 77 453-66-92, 77 454-12-40, fax wew.: 102

Opracowanie: **Alicja Kisała**

Fotografie: **Alicja Kisała, Katarzyna Walas**

ISBN 978-83-951737-1-4

ISBN 978-83-951737-1-4

9 788395 173714

Skład komputerowy – Krzysztof Klemiński • studio context
Druk – Solpress Sp. z o.o.

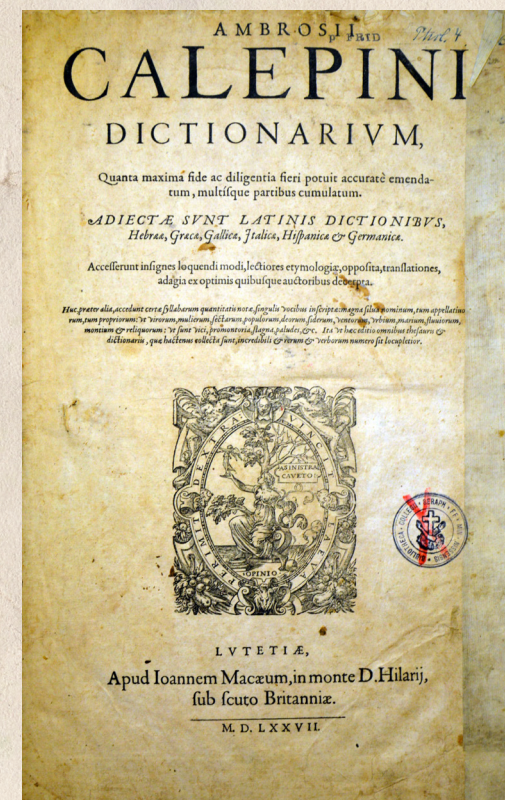
Wystawę „Starodruki w zbiorach PBW” towarzyszącą jubileuszowi 70-lecia Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu, tworzą wybrane wydawnictwa reprezentujące eklektyczną kolekcję starych druków, znajdującą się w posiadaniu biblioteki m.in.: encyklopedie, słowniki, podręczniki, mapy, tzw. piśmiennictwo użyteczne, dzieła literackie, pozycje dotyczące historii, historiografii i geografii, modlitewniki oraz teksty religijne i moralno-dydaktyczne. Znajdują się na niej dzieła 25 autorów (26 tytułów) wydane m.in. w języku polskim, niemieckim, łacińskim, francuskim, greckim i arabskim. Punktem wyjścia do opracowania katalogu wystawy był wydany w 2009 r. katalog *Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu*, opracowany przez Aleksandrę Paszkowską.

Miejsce wystawy:

Muzeum Śląska Opolskiego
Opole • wrzesień-listopad 2021 r.

ENCYKLOPEDIA WNIKI

CALEPINUS, Ambrosius (Ambrogio Calepino; ca 1440 – 1510)

Ambrosii Calepini Dictionarium... – Lutaetiae: apud Ioannem Macæum..., 1577. – [4], 1374 s., sygn. a-z, A-Z, Aa-Zz, Aaa-Rrr7 ; 8° (38 x 25 cm).

Epoka odrodzenia zasłynęła doskonałymi słownikami, a osiągnięcie Gutenberga pozwoliło na znaczne obniżenie cen książek, co wpłynęło na większą dostępność wydawnictw słownikowych. Do najśłynniejszych słowników tamtego okresu można zaliczyć wielkie, także formatem, dzieło włoskiego humanisty Ambrogio Calepio (znanego

też jako Calepino, Ambrosius Calepinus, Ambroży Calepinus). C. pochodził z okolic Bergamo. Był naturalnym synem hrabiego Nicolinusa Trussardo, pierwszego pana feudalnego Val Calepio i Cateriny de Bucellenis pochodzącej z bogatej szlacheckiej rodziny. Urodził się prawdopodobnie około 1435 r. i został ochrzczony imieniem Giacomo. W 1458 r. wstąpił do popularnego wśród młodzieży z rodzin szlacheckich zakonu augustianów eremitów pod imieniem Ambrose [Ambroży]. Nowicjat odbył w Mediolanie w klasztorze Incoronata, następnie przebywał w Mantui, Cremonie i w Bre-

scii. Świecenia kapłańskie przyjął w Cremonie w 1466 r. Studiował nauki filozoficzne. Władał językiem greckim i hebrajskim. Po powrocie do Bergamo poświęcił się intensywnie nauce: tutaj opracował monumentalny słownik stanowiący czołowe osiągnięcie ówczesnej leksykografii. Przez całe lata poszerzał i uzupełniał dzieło, pracował nad nim co najmniej od kilku lat poprzedzających 1487 r., kiedy to datuje się pierwszy odręczny szkic przyszłego słownika. Manuskrypt przechowywany był w bibliotece klasztoru Augustianów w Bergamo. Wydanie dzieła nastroczało jednak wiele trudności, a najważniejszą barierą był brak środków finansowych. Na szczęście rodzina hrabiów Calepio, zainteresowana dziełem, które przyniosłoby jej prestiż, bezpośrednio zaangażowała się w wydanie słownika. Ostatecznie słownik opublikowany został przez emilijskiego duchownego, typografa Dionigiego Bertocchiego. Andrea bratanek Ambrogio, zobowiązał się zapłacić drukarzowi kwotę 160 złotych dukatów w pięciu ratach jako wkład w wydatki, zachowując dla siebie wpływy ze sprzedaży połowy nakładu, planowanego na 1600 egzemplarzy (pod warunkiem przeniesienia pras do Bergamo, aby skład i druk odbywały się pod kontrolą autora). Kontrakt na pierwszą edycję dzieła został sporządzony w czerwcu 1498 r. w Bergamo, w klasztorze S. Agostino. Słownik łaciński C. ukazał się drukiem w Reggio nell'Emilia w 1502 r. pod tytułem: *Ambrosii Calepini Bergomatis Dictionarium, impressum Regii Longobardiae: Industria presbyteri Dionisii Bertochi impressoris. An. MDII* (w folio, bez numeracji stron). Druk, niskiej jakości i sam sukces dzieła (które w latach 1502-1509 miało dziewięć wydań) skłonił C. do dokonania poprawek. Pracę ukończył w 1509 r., jednak nie doczekał druku nowej wersji słownika. Zmarł prawdopodobnie między końcem 1509 a początkiem 1510 r.

Słownik łaciński opracowany przez Calepinusa liczył blisko 1000 stron i cieszył się ogromnym zainteresowaniem w całej ówczesnej Europie. Kolejne wydania, jakie ukazywały się w wielu oficynach, były rozszerzane przez różnych uczonych. Przez pierwsze półwiecze od ukazania się drukiem słownik ten był wydawany jedynie w edycji łacińskiej. Z czasem zaczęto dodawać odpowiedniki greckie. Popularność dzieła spowodowała, iż kolejne wydania były też poszerzane o inne języki. W opracowaniach dziesięcio- i jedenastojęzycznych pojawił się również język polski. Dowodem wielkiej popularności słownika była liczba jego wydań. Do 1779 r. wznowiono go przeszło 200 razy, jednakże liczba podawanych w nim języków zmieniała się. Od 1718 r. wychodziły już jedynie edycje siedmiojęzyczne, z których te przygotowywane przez padewskiego erudyty Jakuba Facciolatiego uważane są dziś za najlepsze. Powszechność tego słownika wyrażała się również w tym, iż nazwiska twórcy zaczęto używać do określania wszelkich dużych

leksykonów, nazywając je „**kalepinami**”. Słownik Calepinusa drukowany był w wielu miastach Europy. Do najważniejszych ośrodków należały: Wenecja, Paryż, Bazylea i Lyon. Najwięcej egzemplarzy wydały oficyny weneckie, które w latach 1503-1778 zdołały wydrukować 74 wydania. Paryskie edycje w liczbie 36 wydań przypadają na lata od 1509 do 1617.

Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Opolu posiada w swoich zbiorach egzemplarz z 1577 r., wydany w oficynie paryskiego drukarza Jeana Macé – było to wydanie drugie w tej oficynie.

Tekst w jęz. łac., grec., hebr., fr., wł., hisz., niem. Znak drukarski na s. tyt., w otoku napis: DEXTRA VINCIT LAEVAPERIMIT. W tekście inicjały i winiety. Oprawa: pergamin, napis na grzbiecie na tłoczonej i pozłacanej brązowej skórze.

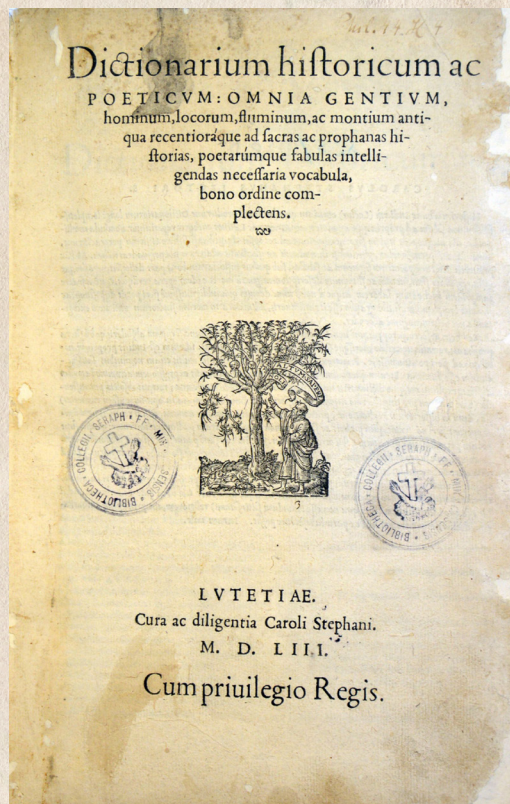
Opisywany „kalepin”, w formacie semifolio, liczy 1374 stron. Stan zachowania posiadanego egzemplarza jest dobry, mimo uszkodzonej oprawy i śladów zalania. Słownik posiada oprawę pergaminową, napis na grzbiecie na tłoczonej i pozłacanej brązowej skórze.

PBW w Opolu: sygn. SD 96.

ESTIENNE, Charles (Carolus Stephanus; 1504?-1564)

Dictionarium historicum ac poeticum... – Lutetiae : cura ac diligentia... Caroli Stephani, 1553. – 611 s., sygn. a-z, A-Z, Aa-Zz, AA-GG ; 4° (26 x 16cm).

Charles Estienne – francuski lekarz, anatom i drukarz. Pochodził ze słynnej paryskiej rodziny drukarzy, wydającej popularne edycje Biblii, słowniki i prace naukowe. Podobnie jak krewni, Estienne posługiwał się łacińską formą nazwiska – Stephanus. Odebrał typowe wykształcenie humanistyczne, studiował w Paryżu i Padwie (medycyna). Pracował w ro-

dłużników. Estienne był autorem i wydawcą *Dictionarium historicum ac poeticum...* (1553), będącego pierwszym francuskim wydawnictwem o charakterze encyklopedycznym.

Na s. tyt. znak drukarski z sentencją: ALTVM SAPERE NOLI. W kolofonie: EXCVDEBAT CAROLVS STEPHANVS, TYPOGRAPHVS REGIVS, PARIISIIS, ANN. M. D. LIII. PRID. NON. DECEMB. Oprawa: pergamin. Na brzegach stron autograf nieczytelny.

PBW w Opolu: sygn. SD 82.

dzinnej drukarni, oprócz tego prowadził sekcje i badania anatomiczne. Kiedy jego brat, znany drukarz Robert, został zmuszony do przeniesienia się do Genewy z powodu kontrowersyjnych publikacji teologicznych, Charles przejął zarządzanie rodzinnym przedsiębiorstwem i w tym samym roku został mianowany królewskim drukarzem, co wiązało się z nadaniem statusu szlacheckiego. Prawdopodobnie posada ta wiązała się z bankructwem ogłoszonym w 1560 r., ponieważ królewscy drukarze byli słabo wynagradzani za kosztowną produkcję oficjalnych dokumentów. Zmarł w 1564 r. w Chatelet, które było więzieniem dla

VERGILIO, Polidoro (ca 1470-1555)

Polydori Vergilii Urbinatis De rerum inventoribus... – Lugduni : apud Ioannem Frellonium (excudebat Symphorianus Barbierus), 1559. – [24], 719, [64] s., sygn. a-z, aa-zz, A-C6 ; 8° (13 x 8 cm).

Vergilio Polydoro – włoski duchowny, uczonec i humanista znany również jako autor zbioru przysłów łacińskich i pierwszej historii Anglii, był kontrowersyjnym krytykiem ówczesnego kościoła. Książka *De rerum inventoribus* (O początkach wszystkiego), wydru-

kowana po raz pierwszy w 1499 r., w języku łacińskim, była bestsellerem wczesnej nowożytności. Na przestrzeni 200 lat doczekała się ponad 100 wydań, opracowań części lub całości w językach: francuskim,

niemieckim, włoskim, angielskim, hiszpańskim, polskim i holenderskim. Składające się z ośmiu części dzieło, będące przykładem wczesnej techniki encyklopedycznej

powstało na podstawie łacińskich i greckich źródeł, a także obserwacji ówczesnego życia. Pierwsze trzy tomy ukazały się w 1499 r. w Wenecji i dotyczyły głównie wiedzy technicznej, naukowej i cywilizacyjnej. Księga I poświęcona była m.in. pochodzeniu bogów i słowa „Bóg”, stworzeniu świata, małżeństwu, religii i nauce, literaturze, mu-

zyce, medycynie, arytmetyce i geometrii, historii, astrologii, filozofii i magii. Księga II obejmowała m.in. genezę prawa, czas, wojskowość, pieniądze, metale szlachetne i sztukę. Księga III dotyczyła początków rolnictwa,

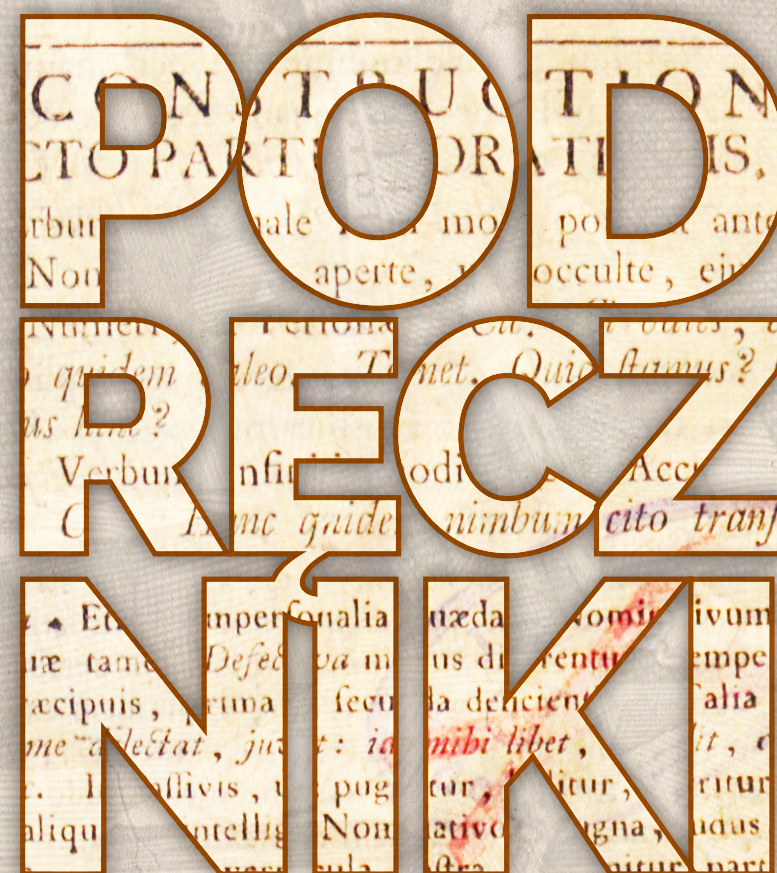
architektury, miast, teatrów, narzędzi i materiałów, nawigacji morskiej, handlu i prostytucji. Pozostałe pięć ksiązek, poświęconych początkom obrzędów i instytucji chrześcijańskich *initia institutorum rei Christianae*, zostało opublikowanych znacznie później, w 1521 r. Poruszane tematy sięgają od historii wczesnego kościoła, chrztu, zakonów, pokuty, modlitw i symonii, po herezję, schizmę, męczenników i triumf chrześcijaństwa. Ponieważ praca wywodziła początki obrzędów chrześcijańskich z pogańskich wierzeń, zawierała krytykę zakonów, celibatu kapłańskiego, odpustów, polityki i konstytucyjnego statusu papieża, niezwykle popularne dzieło, z ponad 40 wydaniem za życia Vergila, z powodu niewłaściwego przedstawiania tematyki religijnej zostało potępione przez różne trybunały. W konsekwencji zostało wpisane do Indeksu Ksiąg Zakazanych (*Index Librorum Prohibitorum*) w 1564 r. Zredagowany tekst, usankcjonowany przez Grzegorza XIII, został opublikowany dopiero w 1576 r.

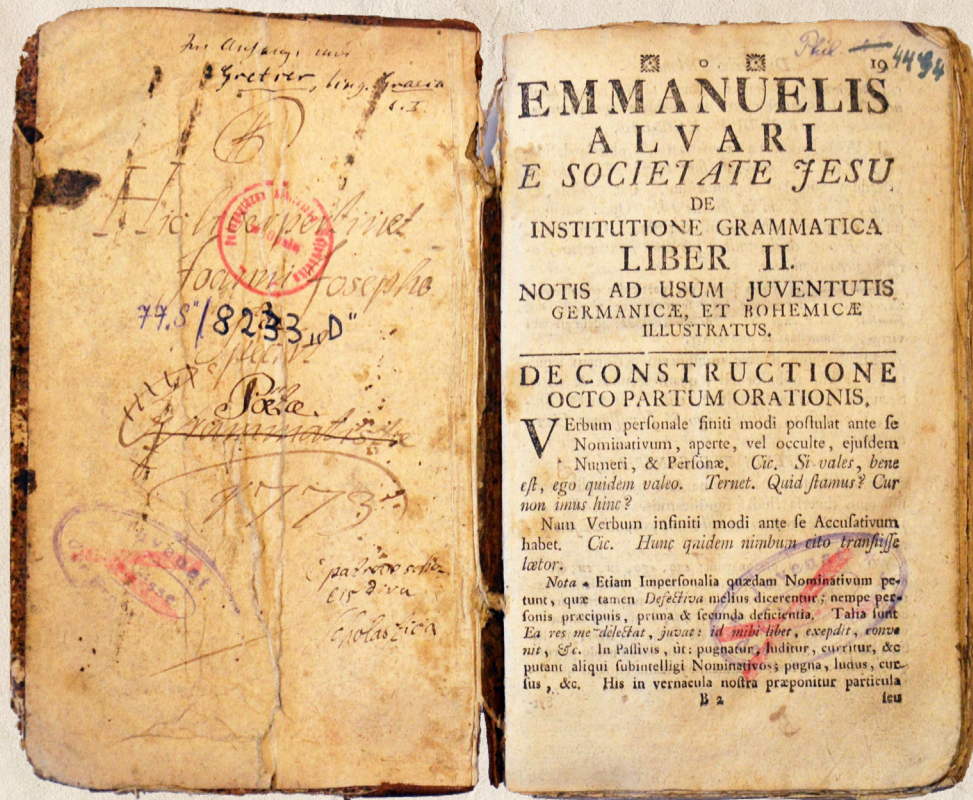
Egzemplarz znajdujący się w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu został wydany w Lyonie w 1559 r., w oficynie francuskiego księgarza, drukarza i nakładcy Jeana Frellon'a.

Na s. tyt. znak drukarski z napisem MATURA, w godle krab trzymający w kleszczach motyla. W kolofonie: LVGDVNI, Excudebat Symphorianus Barbierus. 1 inicjał.

Oprawa pergamin; jedna taśma (z czterech niegdyś) do związywania książki, umocowania pozostałych trzech, na grzbiecie napis tłoczony (Vergilii De Rerum) oraz odręcznie zapisane nazwisko Fiedler. Superexlibris: tłok złożony – w owalnym polu herb, z klejnotem i labrami (rys. całości mało czytelny, w godle słabo widoczny ukoronowany i wspięty na trójwzgórzu jeleń, półpostać tegoż w klejnocie, na tarczy poprzeczne szrafowania), poza otokiem w czterech rogach cyfry 1573, po bokach klejnotu inicjały: C [?] I R.

PBW w Opolu: sygn. SD 31.

ALVARES, Manuel (1526-1582)

Emmanuelis Alvari... Institutionum grammaticarum liber III... – Tyrnaviae : typis Academicis Societatis Jesu, 1746. – 654 s., sygn. A-Z, Aa-Ss7 ; 8° (16 x 10 cm).

Emmanuel Alvarez – portugalski jezuita i językoznawca, rektor kolegium w Coimbrze i Eworze, autor bardzo znanego podręcznika gramatyki łacińskiej, wydane po raz pierwszy w Lizbonie w 1572 r., z którego korzystano we wszystkich prawie szkołach jezuickich na świecie. W Polsce wydano go już pięć lat po wydaniu lizbońskim. Podręcznik zwany potocznie „Alwarem” był w powszechnym użyciu także w Polsce i miał wiele wydań. Najczęściej przedrukowywano go w Poznaniu, Wilnie, Kaliszu i Połocku. Po raz ostatni

wydano go w Petersburgu w 1840 r. Z podręcznika opierającego się głównie na nauce pamięciowej zrezygnowali dopiero pijarzy, zastępując go swoją gramatyką, ale inne zakony, np. reformaci, używały go w swoich szkołach jeszcze na początku XIX stulecia. W wierszu z 1769 r. czytamy:

*Sama tylko z alwara nabyta łacina
Nie uczyni dobrego dla ojczyzny syna.*

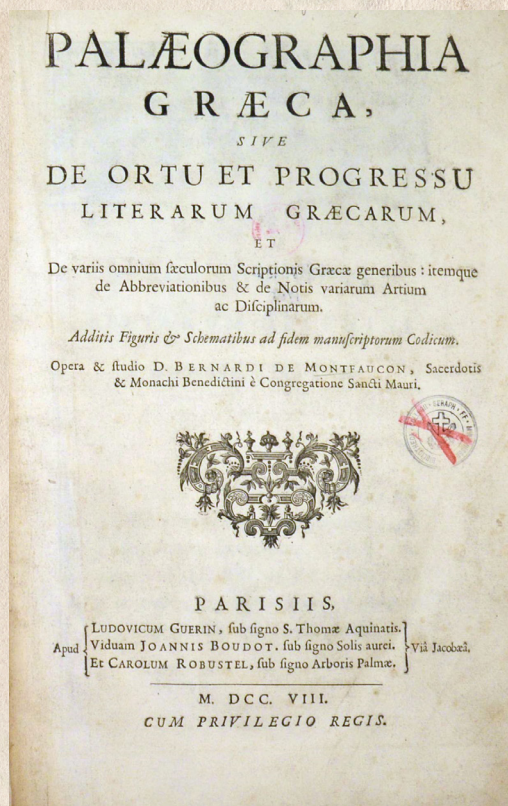
Gramatyka wydana w 1746 r. w Trnawie, zawiera również m.in. współwydany J. Juventiusa *Candidatus rhetoricae...*, z datą wyd. o dwa lata późniejszą oraz wybór tekstów autorów starożytnych: M. T. Cyserona, Tytusa Liwiusza, Owidiusza i Wergiliusza.

Oprawa: skóra jasnobrązowa, grzbiet ze związami.
PBW w Opolu: sygn. SD 76.

MONTFAUCON, Bernard de (1655-1741)

Palaeographia graeca : sive De ortu et progressu literarum graecarum... / opera & studio... Bernardi de Montfaucon... – Parisiis : apud Ludovicum Guerin... : viduam Joannis Boudot... : et Carolum Robustel..., 1708. – [18], XXIX, 574 s., 1 front., 7 k. tabl. złoż. : il. miedzioryt., rys. ; 4° (39 x 25 cm).

Benedyktyński mnich, filolog, antykwariusz i paleograf, urodzony na zamku w Soulague (Aube). W wieku 13 lat, wstąpił do Akademii Kadetów w Perpignan, aby przygotować się do kariery wojskowej. Jako 18-latek zgłosił się na ochotnika do armii i wziął udział w wojnie Francji z koalicją hiszpańsko-austriacko-lotaryńską. Będąc śmiertelnie chorym, złożył obietnicę, że zostanie benedyktyinem, o ile wyzdrowieje i wróci do swego kraju. W 1676 r. wstąpił do benedyktyńskiej reformowanej Kongregacji św. Maura. Mieszkał i studiował w różnych opactwach, także we Włoszech. W 1687 r. został powołany do opactwa Saint-Germain-des-Prés w Paryżu i zaczął pracować pod kierunkiem Jeana Mabillon'a nad wydaniem greckich ojców

Kościół. Ostatnie 40 lat życia spędził w tym opactwie, a jego najważniejsze prace pochodzą właśnie z tego okresu. Znał kilka języków m.in.: łacinę, grecki, hebrajski, chaldejski, syryjski i koptyjski. Został także mianowany kuratorem kolekcji numizmatycznej w St-Germain-des-Pres. W 1708 r. po raz pierwszy użył terminu „paleografia” w dziele *Palaeographia graeca sive De ortu et progressu literarum graecarum...* Wykorzystując rękopisy przechowywane we francuskich bibliotekach, w dziele tym przedstawił historię greckiego pisma, omówił zmieniający się kształt greckich liter i wyjaśnił stosowane skróty.

Dzieło to spotkało się z du-

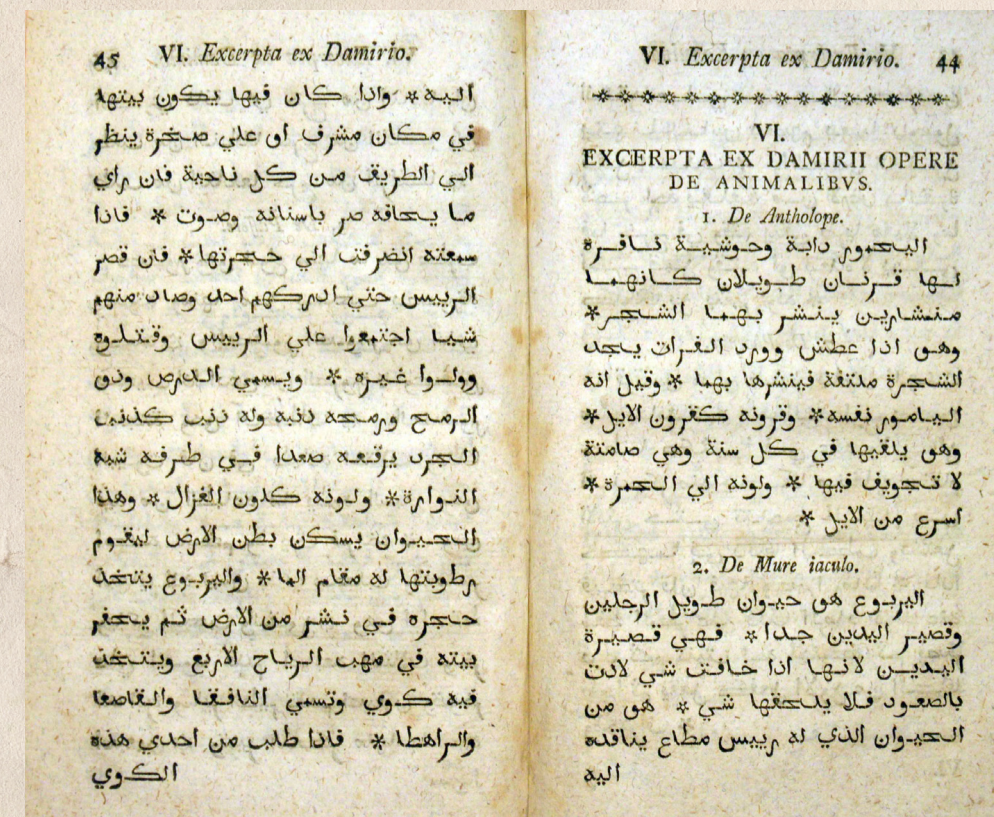
żym uznaniem uczonych i przez prawie dwa stulecia było podstawowym podręcznikiem greckiej paleografii. Również współcześni specjaliści uznają wartość dzieła i uważają je za fundamentalne dla rozwoju tej dyscypliny naukowej.

Frontispis sygn.: S. le Clerc Inven., P. F. Giffart Sculp.; rys. przedstawia grupę rytowników i pisarzy w strojach antycznych w otoczeniu architektury monumentalnej. Aut.: Sébastien Leclerc – rysownik i rytownik paryski; Pierre Giffart – paryski miedziorytnik i drukarz.

Tekst w jęz. łac. i grec. Inicjały i winiety oraz liczne il. w tekście i na tablicach.

Oprawa: skóra jasnobrązowa z tłoczonym ornamentem, grzbiet ze związami złożony Na s. przedtyt. naklejone 2 drukowane wycinki adnotacji bibliograficznych oraz odręczna czterowersowa notatka w jęz. ang., powyżej autograf: T: Holt White.

PBW w Opolu: sygn. SD 97.

HETZEL (HEZEL), Wilhelm Friedrich (1754-1824)

M. Wilhelm Friedrich Hetzels Erleichterte arabische Grammatik... – Jena : bei Felix Fickelscherr, 1776. – [16], 104, 43 s., [2] k. tabl. (w tym 1 złoż.) ; 8° (18x 11 cm).

Nöthige Verbesserungen und Zusätze zu seiner Erleichterten arabischen Grammatik Wilhelm Friedrich Hetzel's. – Jena : bei Felix Fickelscherr, 1780. – 20 s. ; 8° (18 x 11 cm).

Klocek introigatorski zawierający: Podręcznik do nauki jęz. arabskiego zawierający podstawy gramatyki i wybór tekstów do ćwiczenia czytania i tłumaczenia, wydany w Jenie w 1776 r., autorstwa niemieckiego egzegety

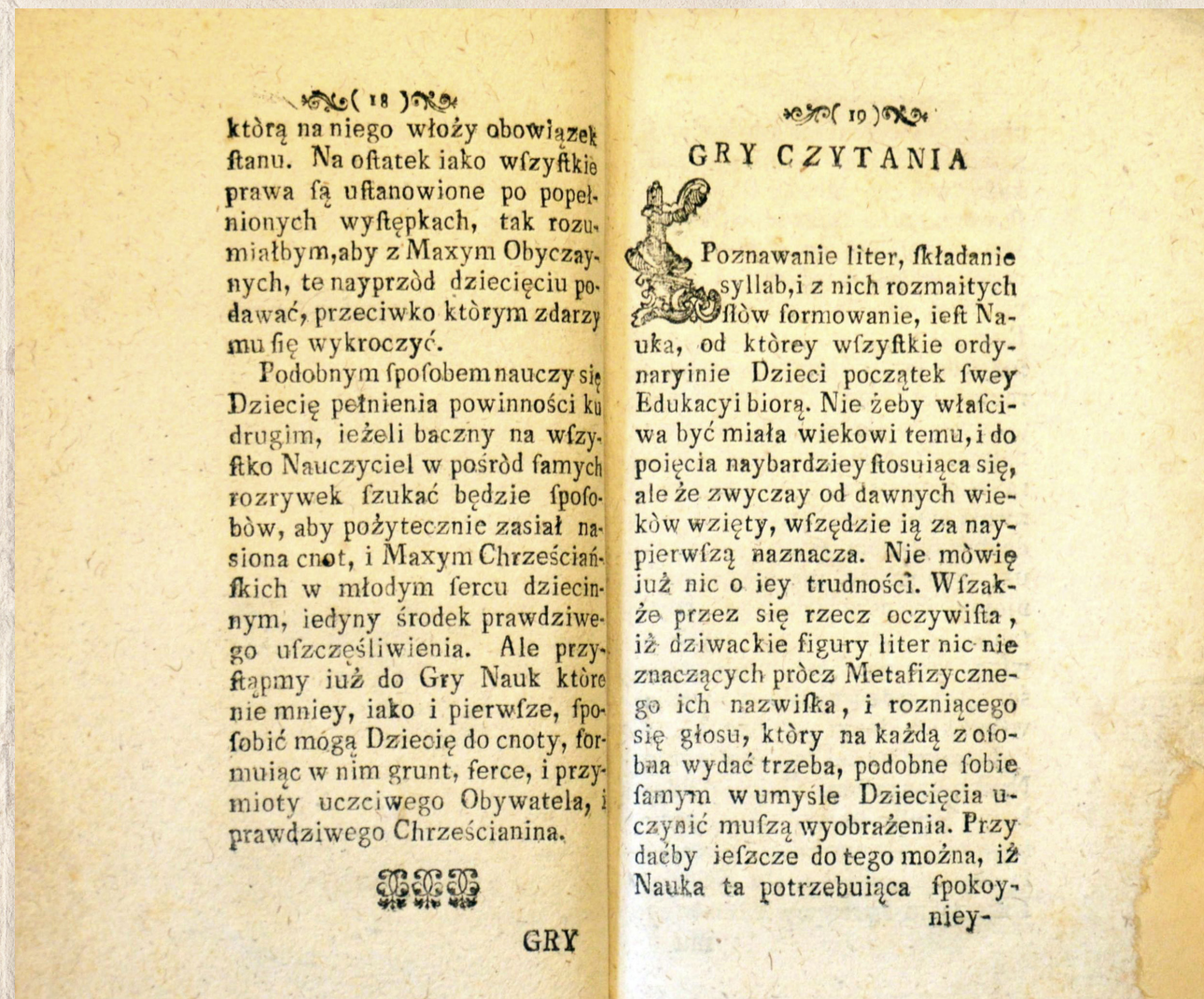
biblijnego i orientalisty Wilhelma Friedricha Hetzla oraz wydane w 1780 r., ulepszenia i dodatki do podręcznika, tego samego autora. W 1801 r. Hetzel został mianowany pierwszym profesorem języków orientalnych w Dorpacie (dziś Tartu – Estonia).

Tekst w jęz. niem. i arab.; czcionka gotycka i arabska, winiety. Oprawa: papier marmurkowy. PBW w Opolu: sygn. SD 28.

KRAJEWSKI, Dymitr Tadeusz (1746-1817)

Gry nauk dla dzieci... – W Krakowie : [Drukarnia Seminarium Biskupio-Akademickiego], 1777. – [110] s., 2 k. tabl. złoż., sygn. A-G ; 8° (17 x 11 cm).

Krajewski Tadeusz h. Jasieńczyk, imię zakonne Dymitr od św. Michała, pedagog, literat, historyk, pijar. Wywodził się z ubogiej szlachty z ziemi zambrowskiej. Jego postać budzi kontrowersje – przez jednych uważany jest za jednego z najwybitniejszych powieściopisarzy polskich – postać niedocenioną w swojej epoce i w historii literatury, przez innych uważany za niemal pozbawionego talentu i własnej inwencji autora „drugiego planu”, którego twórczość ma jedynie wartość historyczną. Kształcił się w szkołach pijarskich, później wstąpił do zakonu i kontynuował edukację przygotowując się do zawodu nauczyciela, który podjął w warszawskim Collegium Regium (nauczał także w domach magnackich Tarnowskich i Wodzickich). W 1777 r. wydał książkę poświęconą metodyce nauczania początkowego *Gry nauk dla dzieci. Służące do ułatwienia ich edukacji. Przez które łatwo nauczyć się mogą: poznawania liter, syllabizowania, czytania w polskim i francuskim języku. Formowania charakteru, pisania, języków ze zwyczajem, historii, geografii, początków arytmetyki*. Był to nowatorski podręcznik nauczania początkowego zalecający wykorzystanie naturalnych skłonności dziecka do zabawy, wiązanie treści nauczania z otaczającym światem i dostosowanie ich do możliwości percepcyjnych właściwych dla wieku dziecka. Podręcznik zadedykował swoim uczniom Stanisławowi i Karolowi Wodzickim. Z czasem doszło do poważnych kontrowersji między nim a oj-

cem wychowanków. Zwolniony osiadł w końcu w Warszawie i objął stanowisko prefekta w Collegium Nobilium. Należał do Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Jego dorobek pisarski obejmuje teksty pedagogiczne, publicystyczne (w tym o charakterze politycznym), sentymentalne powieści dydaktyczne np. *Podolanka wychowana w stanie natury*, utwory dramatyczne, a także opracowania historyczne.

Oprawa: XX w., papier marmurkowy; karty z grubego papieru czerpanego, nieprzycięte. W tekście inicjały i winiety.
PBW w Opolu sygn.: SD 103.

POLYBIUS

(ca 200–ca 118 a. C.)

FOLARD, Jean-Charles

de (1669-1752)

GUICHARD, Karl Theophil

(1724-1775)

Geschichte des Polyb / mit den Auslegungen und Anmerkungen des Ritters Herrn von Folard... ; vermehret mit den vortreflichen Kriegsgedanken des Herrn von Guischart ; aus dem Französischen übersetze, t. [Tl. 1-6]. – Wien ; Prag ; und Triest : gedruckt und zu finden bey Johann Thomas Trattnern..., 1759-1760. – 4° (25 x 20 cm).

Trzy tomy (z sześciu) wydanego przez Johanna Thomasa Tratttern w latach 1759-1760 podręcznika taktyki i strategii wojennej, zawierającego frag. *Dziejów Polibiusza* (m.in. rozprawę o II wojnie punickiej) oraz przetłumaczone z jęz. francuskiego komentarze J. Ch. Folarda – francuskiego żołnierza i teoretyka wojskowości, a także komentarze pruskiego historyka wojskowości pułkownika K.T. Guischarta). Zawiera złożone tablice, ilustracje miedziorytnicze, mapy i rysunki.

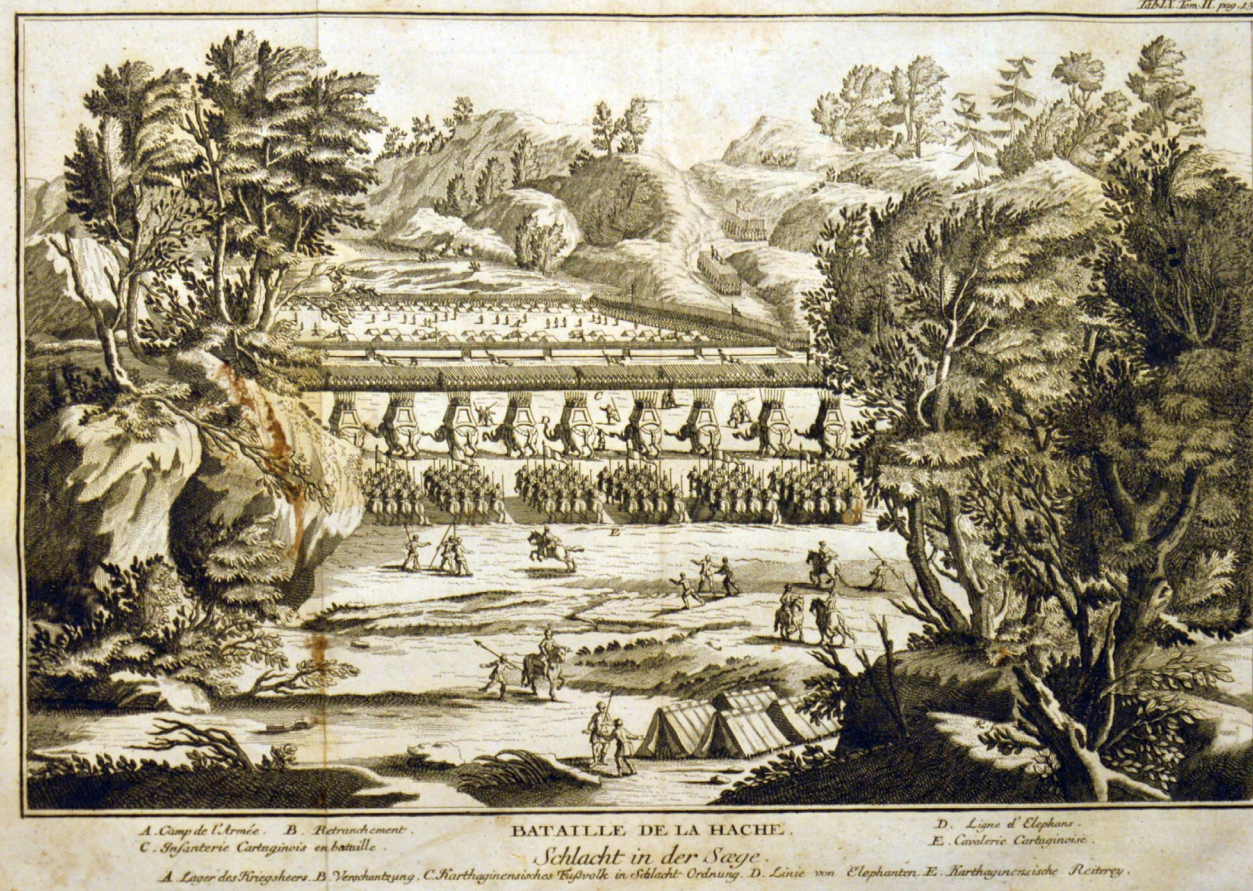
Polibiusz (Polybius z Megalopolis) był greckim historykiem i kronikarzem imperium rzymskiego w okresie republiki. Ze względu na dbałość o prawdę i krytycyzm wobec źródeł jest uważany za wybitnego przedstawiciela historiografii greckiej. Był synem Lykortasa, stratega Związku Achajskiego. W latach 169–168 p.n.e. był hipparchą (dowódcą jazdy). W czasie podboju Macedonii przez Rzym dostał się do niewoli i trafił do Italii, gdzie zaprzyjaźnił się z synami zwycięzcy spod Pydny konsula Emiliusza

Paulusa, Fabiuszem i Scypionem. Później stał się doradcą wojskowym Scypiona i wraz z nim brał udział w wyprawie przeciw Kartaginie. Autor *Dziejów* poświęconych historii Rzymu od momentu zakończenia II wojny punickiej do bitwy pod Pydną, rozszerzonych potem do 146 r. p.n.e. Celem 40 tomowego dzieła było przede wszystkim przedstawienie potęgi militarnej Rzymu. Do naszych czasów zachowały się tylko księgi 1–5 i obszerne fragmenty pozostałych.

Znak drukarski na s. tyt. z napisem: ALTIUS LABORE ET FAVORE. Winiety z panopliami.

Oprawa: karton, papier marmurkowy.

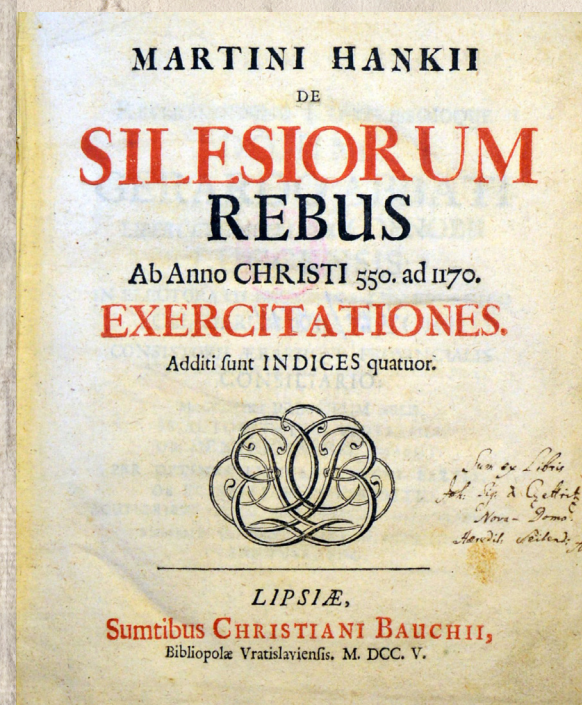
PBW w Opolu: sygn. SD 48 (cz. 2), SD 49 (cz. 5), SD 50 (cz. 4).

TORIAL HISTORIO RIOGRAFIA

HANKE, Martin (1633-1709)

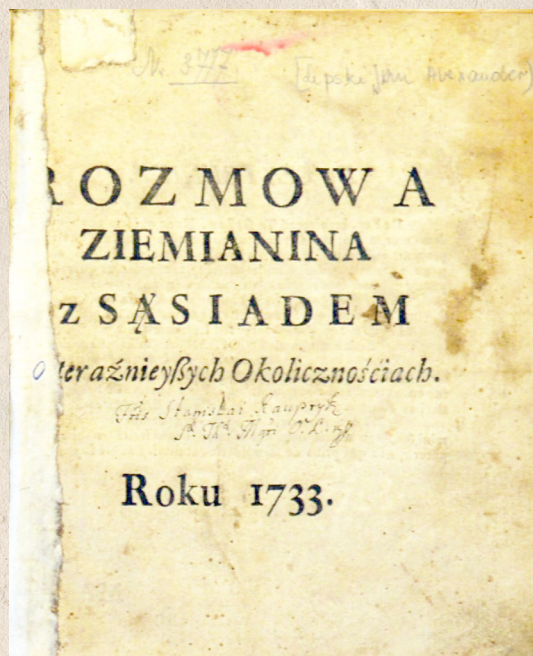
Martini Hankii De silesiorum rebus : ab anno Christi 550. ad 1170... – Lipsiae : sumtibus Christiani Bauchii, Bibliopoeiae Vratislaviensis, 1705. – [28], 496, [4] s. ; 4° (20 x 16 cm).
– Indeksy.

Hanke Martin, Hankius Martinus, Hantkius; humanista doby baroku, nauczyciel i pedagog, poeta metafizyczny, filolog, bibliotekarz, historyk, badacz przeszłości Śląska, kolekcjoner. Urodził się w miejscowości Borne (Źródła) położonej niedaleko Środy Śląskiej. Był synem Johannes Hankego, ewangelickiego duchownego i Agnes Pittich. Naukę rozpoczął we Wrocławiu, w tamtejszym Gimnazjum św. Elżbiety, następnie podjął studia z zakresu filozofii i teologii na uniwersytecie w Jenie i uzyskał tytuł magistra. Od 1661 r. był nauczycielem historii, filozofii i retoryki we wrocławskim Gimnazjum św. Elżbiety. Z biegiem czasu powierzono mu obowiązki rektora tej szkoły oraz wrocławskiego inspektora szkolnego. W latach 1670-1688 sprawował funkcję bibliothecarius elisabethanus w Bibliotece Redigeriańskiej. Poślubił córkę rektora wrocławskiego Gimnazjum św. Marii Magdaleny. Był uznanym poetą, w 1656 r. od cesarza uzyskał godność poety laureatus caesarus. Jego twórczość poetycka w językach łacińskim i niemieckim ma charakter rozmyślań nad czasem. Pisał również scenariusze gimnazjalnych przedstawień teatralnych i przygotowywał dramaty szkolne, które były wystawiane w Elisabethanum. Opracował dla swych uczniów serię historycznych wzorców sławnych mężów Wrocławia i Śląska. Jest również autorem prac zawierających informacje na temat wybitnych śląskich uczonych żyjących w latach 1165-1550. Opracowywał bio-

PBW w Opolu: sygn. SD 104.

ROZMOWA...

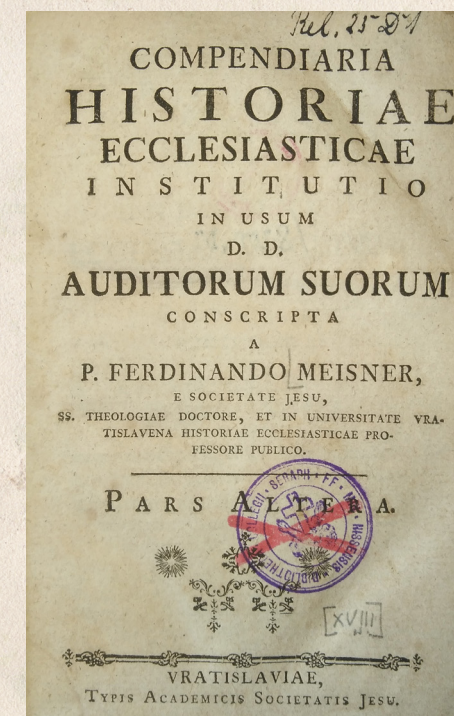

Utwór wydany anonimowo (brak nazwy autora, miejsca i daty wydania). Autorstwo przypisywane najczęściej Stanisławowi Ko-

PBW w Opolu: sygn. SD 102.

MEISNER,
Ferdinand
(1730-1780)

**Compendiaria historiae
ecclesiasticae institutio... /
a... Ferdinando Meisner... –
Pars altera. – Vratislaviae :
typis Academicis Societatis
Jesu, [1780]. – 246, [2] s. :
err. ; 8° (19 x 13 cm).**

Ferdinand Meisner – filozof i teolog. Urodził się w Głogowie, do zakonu wstąpił w 1745 r. Wykładał historię kościoła, dogmatykę i historię literatury teologicznej na Uniwersytecie Wrocławskim. Kiedy po wojnie siedmiolet-

niej Śląsk przeszedł pod panowanie pruskie, podczas uroczystego otwarcia Leopoldiny w 1763 r., Ferdinand Meisner wygłosił mowę inauguracyjną określając Fryderyka II słowami „Protector Universitatis Leopoldinae clementissimus”. Od 1765 do 1774 r., wydał we Wrocławiu cztery prace w Bibliotece Pisarzy Towarzystwa Jezusowego, dotyczące m.in. kształtu ziemi, siły przyciągania i odpychania, elektryczności oraz historii kościoła. W 1773 wydał *Compendiaria historiae ecclesiasticae institutio...*

Opisywany druk to wydana w 1780 r. druga część książki przedstawiającej w skrócie historię papieżstwa i kościoła katolickiego od X w. do 1770 r., zawierająca rozdziały poświęcone biskupom wrocławskim. Brak daty wyd. Tekst w języku łac. ozdobiony inicjałami i winietami. Oprawa papier marmurowy, grzbiet tłoczony ze zwierzami. W tekście inicjały i winiety.

PBW w Opolu: sygn. SD 46.

KONFEDERACJA...

Konfederacja generalna omnium ordinum... – W Warszawie : w Drukarni Rzeczypospolitej w Collegium Xięży Scholarum Piarum, [1764]. – 108 s., sygn. A-Z2, Aa-Cc2 ; [84] s., sygn. A-W; 113 s., sygn. A-Z, Aa-Dd; 70 s., 1 k. bez sygn., sygn. A-Y; [40] s., sygn. A-k; [12] s., sygn. l-n2 : il. miedzioryt. ; 2° (31 x 18 cm).

Po śmierci Augusta III, związany z Familją Czartoryskich Stanisław August Poniatowski h. Ciołek, stał się jej kandydatem na króla Polski. Z osobistym poparciem Katarzyny II i przy wojskowej interwencji Rosji został wybrany na króla na sejmie elekcyjnym w 1764 r. Ocena jego panowania pozostaje przedmiotem sporów. Doceniany jako inicjator i współautor reform ustrojowych przeprowadzonych przez Sejm Czteroletni, jeden z głównych autorów Konstytucji 3 maja oraz jako mecenas nauki i sztuki, Stanisław August był równocześnie krytykowany jako król wybrany na tron polski dzięki poparciu cesarskiej Imperium Rosyjskiego oraz za to, że nie zdołał zapobiec rozbiorom Rzeczypospolitej i przystąpił do konfederacji targowickiej. Sejm koronacyjny 1764 – I Rzeczypospolitej, zatwierdził reformy sejmku

konwokacyjnego i konstytucje sejmiku elekcyjnego z tegoż roku, a także zachował w mocy postanowienia pacta conventa Stanisława Augusta Poniatowskiego. Przeprowadził także złączenie konfederacji generalnych Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Datę 1764 można przyjąć za początkowe stadium tworzenia się monarchii konstytucyjnej ze względu na pierwsze podjęte na konwokacji i sejmie elekcyjnym reformy ustrojowe, a także ze względu na fakt, iż po raz pierwszy uznano, że do ważności konstytucji przyjętych przez sejm konwokacyjny lub elekcyjny nie potrzeba zgody nowego monarchy po koronacji.

Druk zawiera jako współwydane: 1. Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego Na teyże Konfederacyi Generalney. 2. Akt Elekcji Roku Tysiąc Siedemset Sześćdziesiątego Czwartego, Miesiąca Sierpnia, Dnia dwudziestego siódmego. 3. Przywileje y Konstytucje Seymowe Za Panowania Jego Królewskiey Mći Stanisława Augusta. 4. Konstytucje Wielkiego Księstwa Litewskiego na tymże Seymie Koronacyi Króla Jmci Czynieniu dyspozycji Skarbowych extra Cadentias. 5. Ordynacya Sądów Zadwornych Assessor-skich w exekucyi Konstytucyi Seymu Convocationis Roku 1764.

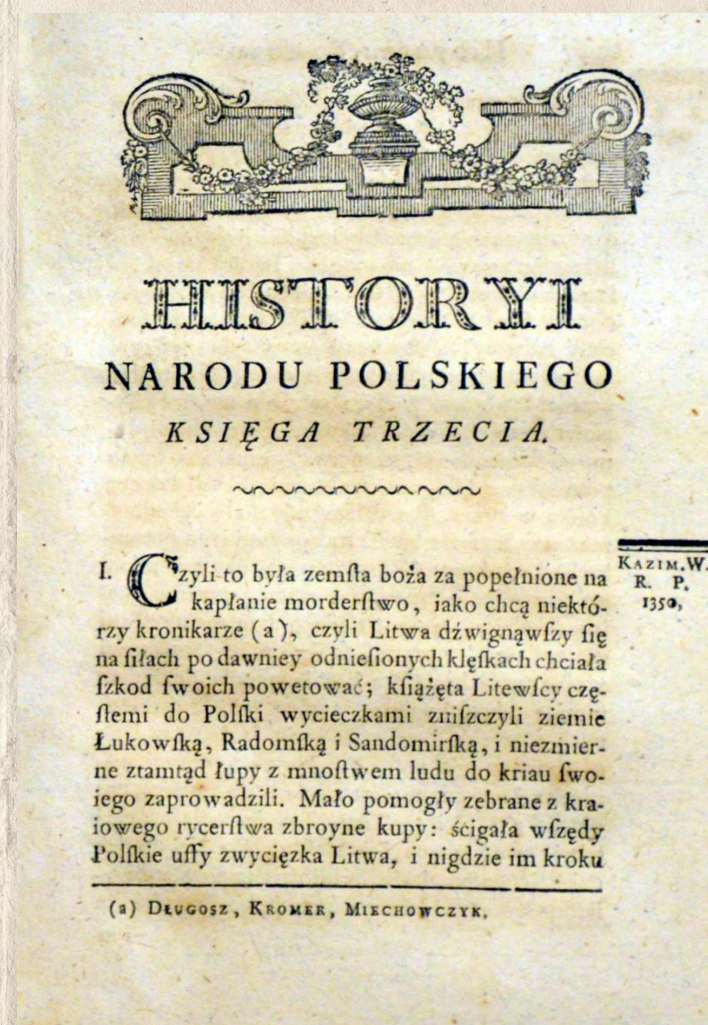
Strony tyt. ozdobne. Na awersie głównej k. tyt. winieta (amorek i wić roślinna), na rewersie – herb Królestwa Polskiego (na piersi Orła tarcza z Pogonią, w szponach – berło i jabłko, wokół wieniec laurowy zwieńczony koroną). Na s. tyt. Aktu elekcji... herb Królestwa Polskiego w kartuszu z wici roślinnej i rogów obfitości. Na s. tyt. Przywilejów i konstytucji... herb z tarczą pięciopółową: w polach naprzeciwległych Orzeł i Pogoń, w tarczy środkowej Ciołek, kartusz z wici roślinnej, u dołu panoplia, w klejnocie korona. W tekście inicjały i winiety (wić roślinna, panoplia).

Tekst w jęz. pol. i łac. Oprawa: skóra miękka ciemnobrązowa. PBW w Opolu: sygn. SD 109.

NARUSZEWICZ, Adam Stanisław (1733–1796)

Historia narodu polskiego... : panowanie Piastów. T. VI. – W Warszawie : w Drukarni J. K. Mci i Rzeczypospolitey uprzywileiowanej Gröllowskiej, 1785. – XL, [8], 362, [9] s., sygn. a-c, A-Z, Aa-Aa ; 8° (19 x 13 cm). – Indeks.

Poeta epoki Oświecenia, dramatopisarz, tłumacz, historyk, biskup smoleński, biskup łucki, jezuita i senator. W latach 1771–1777 redagował *Zabawy Przyjemne i Pożyteczne*, które wywarły ogromny wpływ na młodsze pokolenie poetów. Pisał ody, satyry, sielanki, bajki, epigramaty, a także tragedie. Tłumaczył Horacego, Tacyty i Sarbiewskiego, La Fontaine’a oraz Rousseau. W twórczości nawiązywał do tradycji renesansu i baroku, wprowadził do języka poetyckiego elementy mowy potocznej. W jego twórczości dominuje tematyka obywatelska, dlatego też ma ona w dużej mierze charakter ilościowy. Był gorącym głosicielem oświeceniowych ideałów życia społecznego, a także jednym z najważniejszych uczestników obiadów czwartkowych. Pełnił wiele funkcji publicznych. W 1778 r., zaledwie osiem lat od pierwszej publikacji, doczekał się wydania czterotomowego zbioru swych *Dzieł*. Na zlecenie króla pracował nad *Historią narodu polskiego*. Związany ze stronnictwem króla Stanisława Augusta autor podkreślał w swym dziele pozytywną rolę władzy monarchicznej w historii polskiej oraz negatywny wpływ swawoli i swobód szlacheckich. Dzieło Naruszewicza nie byłoby najznakomitszym osiągnięciem oświeceniowej historiografii, gdyby ograniczało się tylko do przedstawienia monarchicznej interpretacji dziejów Polski. Cechą wyróżniającą pracę Naruszewicza była ich znakomita podstawa źródłowa, oparta na gigantycznej kwerendzie, której wynikiem były tzw. *Teki Naruszewicza* – zbiór odpisów kilkudziesięciu tysięcy historycznych dokumentów (231 tomów), opracowanych przy wsparciu finansowym Stanisława Augusta. Świadectwem nowatorskiego podejścia do pisania historii było ujęcie w każdym tomie, obok historii politycznej, także historii kultury, ustroju, społeczeństwa i gospodarki. Adam Naruszewicz nie dokończył swojego dzieła historiograficznego, doprowadzając wywód do momentu

wstąpienia na tron króla Władysława Jagiełły. Tom pierwszy, w którym podważał sarmackie pochodzenia Słowian oraz skrytykował najdawniejsze legendarne dzieje Polski nie został przez niego ukończony, a zgromadzone przez niego materiały uporządkowało i wydało po jego śmierci Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk. Tomy od 2 do 7 (ostatniego) *Historii narodu polskiego* wyszły z drukarni Grölla w latach 1780 do 1788.

Prezentowany T. 6 z 7; obejmuje okres panowania Kazimierza Wielkiego (1333–1370). Tekst główny poprzedzony przez Tablice genealogiczne monarchów polskich, tudzież innych książąt oraz streszczeniem poszczególnych rozdziałów. Brak nazwy autora na s. tyt., występuje ona dopiero w podpisie dedykacji.

Ded.: Przemowa do Jego Królewskiej Mości, podpisana: Pana Moiego Miłościwego sługa i poddany Adam Naruszewicz B. K. S. P. W. W. X. Lit. S.R. N. W kolofonie na s. końcowej [380] uwaga: Zakończono drukować roku 1785 dnia 20 lipca.

Winiety z przedstawieniami figuralnymi, motywami architektonicznymi i floraturą.

Oprawa: półskórek, grzbiet ze zwieżami, barwiony i pozłacany. PBW w Opolu: sygn. SD 105.

PIŚMIENICZNE

THEODORUS, Jacobus
(Jakob Diether von Bergzabern,
Tabernaemontanus; 1522-1590)
BAUHIN, Caspar (1560-1624)
BAUHIN, Hieronymus (1637-1667)

[D. Jacobi Theodori Tabernaemontani New Vollkommen
Kräuter Buch... / Durch Casparum Bauhinum... gebes-
sert... ; vermehrt durch Hieronymum Bauhinum...]. Tl. 1-3. –
Getruckt zu Basel : durch Jacob Werenfels, in Verlegung
Johann Königs, 1664]. – [14], 663, [4], 665-1529, [132] s. : il.
drzewor. ; 2° (38 x 24 cm). – Indeksy.

Zielnik niemieckiego lekarza i farmaceuty Jacoba Theodora von Betzgra-
ben uaktualniony przez bazylejskich lekarzy i botaników Gaspara i Hieroni-
ma Bauhin oraz Nicolasa Brauna (część druga i trzecia). Wydany w Bazylei
w oficynie Johna Königa, w 1664 r.

Autor dzieła znany jest pod zlatynizowanym przydomkiem Taberna-
emontanus pochodzącym od dawnej łac. nazwy miejscowości, z której
pochodził. W XVI w. był jednym z najbardziej znanych lekarzy i botaników
niemieckich, o czym świadczy fakt, że jego nazwisko i podobizna znalazły
się w ówczesnym prestiżowym słowniku biograficznym *Bibliotheca Chalco-
grafica*, gdzie wymieniony jest obok takich postaci jak Kopernik, Petrarka,
Erazm z Rotterdamu, Paracelsus czy Kolumb. W wieku 23 lat został uczniem
J. Bocka, pioniera niemieckich botaników. Studia medyczne kontynuował
w Padwie i Montpellier. Z polecenia Bocka otrzymał posadę osobistego
lekarza księcia Filipa III von Nassau-Saarbrücken, który uwolnił go z pod-
daństwa w 1551 r. Po śmierci księcia pracował jako aptekarz, a później był
lekarzem nadwornym biskupa Spiry. Prywatnie Tabernaemontanus zwany
„ojcem niemieckiej botaniki” był trzy razy żonaty i był ojcem 18 dzieci.

C gemeldten. Es wächst in finstern/dunkeln vnd feuchten Wäldern.

X. Das sechende Geschlecht / hat eine zusechtigte Wurzel/linde/weiche/dünne vnd bleichgrüne/echte/nige Blätter/der Stengel wird Elen hoch/die Blümllein sind Purpurbraun/die flehen hernach in wollethtigen Köpflein hinweg/das Kraut vnd die Blätter sind voller Milch/wie alle obgemeldte wilde Geschlecht. Es wächst in dunkeln Wäldern/in wüsten vnd feuchten Steinflüssen/ wie wir dann solches hievor in 8. Cap. der 4. Sect. vnter den Rossmareinkräutern weiter beschreiben haben/da es der Leser suchen mag.

XI. Wild Sonchenkraut Sonchus sylvaticus IV.

XI. Das elffte Geschlecht/hat auch eine zusechtigte/entrichtige Wurzel/die Blätter seynd groß/ breit vnd eckichtig außgeschlitten/ schier anzu sehen wie die breiten Gänßfuß/ vntenher hat ein jedes Blatt nach dem Stengel zu zwey gleich gestalte kleine Blätter/die seynd gleich als zusammen gewachsen. Die Stengel bereit gemeinlich zwey oder drey seynd/werden drey hantlang lang/die seynd schmal vnd dünn/daran die Blätter gleichweitte eins über dem andern vmb den Stengel von der Wurzel an bis oben hinaus wachsen/die auch oben viel kleiner werden als die unten/ vnd nur einfach. Am Obertheiltheil set sich ein jeder Stengel in viel Nebenzinken aus/darauff wachsen lange Schößlein/so sich dieselben außsum/ werden kleine fünfblättrige Köpflein daraus / die sind aelch/ wie schöne Sternlein anzu sehen. Alle gemeldere Geschlechter geben viel Milch von sich/ wann die Stengel oder Blätter entzwey gebrochen werden. Es wächst auch dieses in dunkeln vnd feuchten Wäldern/ sonderlich aber in dem Ostwald.

Von den Namen der Sonchenkräuter.

Das Sonchenkraut wird in gemein von den Griechischen Artzen / *Σίζυγ* vnd *Σόν* genant. Lateinisch/Sonchus, Soncus, Lactucella, Lacteros, Oulus leporinum, Palatium leporis, Oulus anserinum, Carduus anserinus, Leporis pabulum, Crispinum, von Apuleio, Lactuca leporina, von Dioscoride vnd Aetio auch Cicerbita, vnd von Marcello Empirico, Cicharba. Von den Italianern/Soncho, Sonco, Cicerbita, Lactucella, Crespigno, Crespine, vnd zu Denedig/Lactucino. Hispanisch/Cerrajas, Ceralhas, Serrajas, Serralhas, vnd Serralha. Französisch/Latteron, Lanceron, du Laceron, Lacteron, Laiseron, Latteron, vnd Palais à Lievre. Africanisch/Gathus. Englisch/Cicerbita. [Sonchistile.] Flemisch vnd Brabändisch / Sonchencruyt. Hochteutsch/Sonchenkraut vnd Ros.

I. Das erste Geschlecht aber welches Dioscorides beschreibet / heisset Griechisch / *Σίζυγ* vnd *Σόν*. Lateinisch/Sonchus alper, Cicerbita alpera, Cichorium porcinum, Sonchus sylvestris, Sonchus spinosus, vnd Sonchus niger. [Sonchus alper laciniatus & non

W książce opisał ponad 5800 gatunków roślin, w tym również nowo sprowadzone do Europy, i przedstawił ich zastosowanie. Aspekt medyczny dominuje tu wyraźnie nad botanicznym. Ozdobą wydania są liczne dokładne odwzorowujące morfologię roślin ryciny drzeworytnicze (2250 ilustracji). Teksty opisów oparte zostały na opracowaniach Blocka, Fuchsa i Matiollego. Wydanie zostało opatrzone 13 indeksami: nazw roślin w jęz. grec., łac., arab., wł., hisz., fr., ang., czes., niem., niderl. oraz w „innych barbarzyńskich” językach, a także 2 indeksami rzeczowymi w jęz. niem. (dotyczącymi medycznego działania roślin oraz ekstraktów z nich sporządzanych). Dzieło i dokonania autora zostały w latach późniejszych docenione przez twórcę systematyki, botanika Karola Linneusza i uhonorowane w nazwie jednego z ziół – Amsonii nadreńskiej (Amsonia tabernaemontana).

Ze względu na medyczny charakter oraz możliwość praktycznego zastosowania zawartych w zielniku informacji, tego typu księgi były wyjątkowo cennie i poszukiwane. *New Vollkommen Kräuter Buch...* był popularną pozycją i w związku z tym wielokrotnie wznawianą, o czym świadczy jej liczne występowanie w katalogach szwajcarskich, francuskich, brytyjskich i niemieckich. Pierwsze wydanie zielnika, które ukazało się w 1588 r. liczyło 818 stron. Według katalogów książkę wznawiano w 1591, 1613, 1625, 1664, 1687 i 1731 r. Wszystkie następne wydania były poszerzane o nowe treści, początkowo przez autora, a później przez kontynuatorów Gaspara i Hieronima Bauhin.

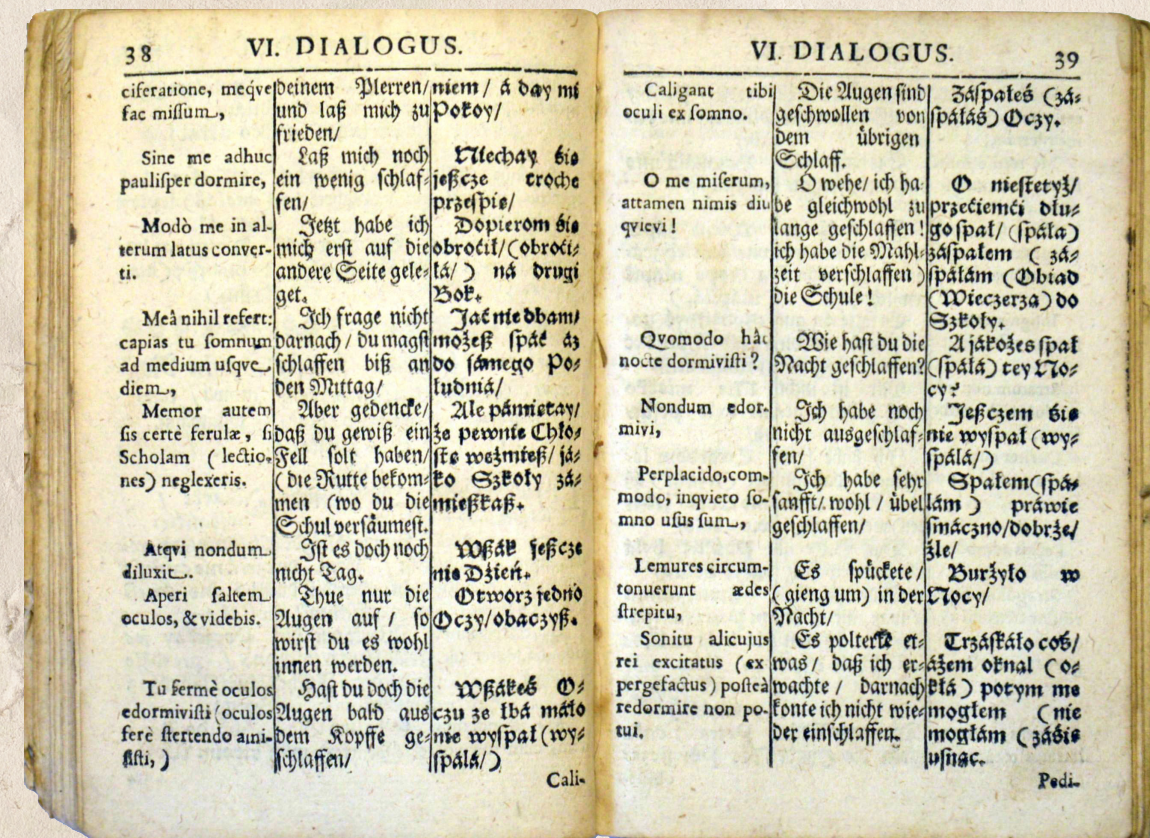
Ze względu na mało ozdobny charakter strony tytułowej oraz stopień jej zniszczeń, można przypuszczać, że księga posiadała kartę frontyspisu. Tezę tę potwierdzają zdigitalizowane wersje innych egzemplarzy tego wydania. Na stronach tyt. cz. 1 oraz cz. 2-3 znak drukarski z mottem: PER AN GVSTA AD AVGVSTA. W tekście widoczne są liczne inicjały i winiety. Oprawa: księga oprawiona w niegdyś białą, świńską skórę, garbowaną alunowo, ozdobioną ślepymi tłoczeniami, obecnie silnie zmienioną ze względu na zabrudzenia. Dekoracje oparto na kompozycji ramowej z niewielkim zwierciadłem, w kształcie wertykalnego prostokąta. Zewnętrzną ramkę wykonano wąskim radełkiem z motywem floralnym. Ramy okalające zwierciadło ujmują kilka linii strychulcowych. Jedną z nich wypełnia wycisk radełka z typowym dla epoki renesansu przedstawieniem owalnych medalionów z imaginacyjnymi popiersiami, które oddziela uproszczony ornament kandelabrowo-roślinny. Na lekko zaokrąglonym grzbiecie zaakcentowano liniami strychulcowymi garby zwieżów. Tłoczenia mają charakter renesansowy lecz ich układ wskazuje na jeszcze średniowieczny typ kompozycji zdobień.

PBW w Opolu: sygn. SD 52.

VOLCKMAR, Nicolaus (1566?-1601) KANNENGIESSER, Balthasar (ca 1641)

[Vierzig Dialogi : oder Lustige Arten zu reden von allerhand Sachen und Händeln... / in deutscher und polnische Sprache gar herrlich zusammen gebracht durch... Nicolaum Volckmarum... ; in die lateinische Sprache übersetzt und zum Druck gegeben durch Balthasarem Kannengiessern...]. – [Bresslau : in dem Baumannischen Erben Druckerey druckts Johann Christoph Jacob, Factor], [1669]. – [4], 518, [2] s., sygn. A2-Z, Aa-Kk7 ; 8° (16 x 11 cm). – Indeks.

Nicolaus Volckmar był kaznodzieją i pedagogiem. Urodził się w Hersfeld w Hesji. Nie wiadomo dokładnie kiedy przybył do Gdańska ale w 1594 r. objął funkcję lektora łaciny w niższych klasach gdańskiego Gimnazjum Akademickiego. Uzupełniał wynagrodzenie nauczając prywatnie języka polskiego. Jako nauczycielowi wiodło mu się niezbyt dobrze, przynajmniej pod względem finansowym, zabiegał bowiem o miejskie zapomogi na zaspokojenie podstawowych potrzeb swojej rodziny (w suplice skierowanej do Collegium Scholarcharum przy Radzie Miejskiej w Gdańsku narzeka, że przez ostatnie pięć lat nie kupił sobie żadnego odzienia i zapytuje rajców, w jaki sposób ma zadbać o swoją bibliotekę). Ostatecznie Rada Miejska przyznała mu zapomogę w wysokości zbliżonej do rocznej pensji nauczyciela. Sytuacja Volckmarów poprawiła się, kiedy oprócz funkcji nauczycielskich, zaczął pełnić również urząd kaznodziei, który sprawował jednocześnie w kaplicach św. Anny i św. Ducha. Już w 1594 r. wydał *Compendium linguae polonicae*, polską gramatykę, która zwróciła na niego uwagę publiczności, bowiem zapotrzebowanie na przystępną

w formie tego rodzaju książkę było wówczas w Gdańsku spore. Spod jego pióra wyszedł także słownik pt. *Dictionarium Trium Linguarum, Latine, Germanice Et Polonice*. Prawdziwym dziełem jego życia stać miał się jednak podręcznik, znany pod skróconym (względem barokowego oryginału) tytułem: *Czterdzieści dialogów*. Podręcznik został złożony do druku w 1601 r. pod niemieckim tytułem *Viertzig Dialogi und Nützliche Gespräche, Von Allerlei vorfallenden gemeinen Sachen*, czyli *Czterdzieści dialogów i użytecznych rozmów o wszelkich zwykłych rzeczach*. Dwujęzyczne rozmówki miały pomóc Volckmarowi w pracy pedagoga, a przy okazji sprzedaż podręcznika stwarzała okazję do podreperowania nauczycielskich zarobków. Nie dożył wydrukowania podręcznika, zmarł podczas epidemii dżumy w listopadzie 1601 r. Tuż przed śmiercią Volckmar rzekomo wycofał tekst z oficyny celem dokonania odpisu manuskryptu i naniesienia poprawek, a kilka miesięcy później zginął jego typograf Rhode. W zamieszanu rękopis podręcznika zaginął, odnaleziony kilka lat później został wydany w innej oficynie.

Rozmówki opracowane przez Volckmara dotyczą życia codziennego, lecz nie zabrakło w nich ani ironii, ani sytuacyjnego humoru, nie jest to bowiem poważne dzieło językoznawcze, a raczej zbiór lekkich, czasem wręcz żartobliwych konwersacji pomiędzy osobami różnych stanów. Wiele dialogów zaopatrzył w fabuły, tworząc niewielkie historyjki gotowe do odegrania przez uczniów. Naśladując codzienne sytuacje życiowe, stworzył po niemiecku i po polsku rozmowy, które miały na celu przygotowanie ucznia do odpowiedniego zachowania w konkretnych sytuacjach. Co ciekawe, dialogi zasadniczo nie odbiegają układem od współczesnych przewodników turystycznych. Rozmówcy dzielą się wrażeniami, robią zakupy, sprzątają, szyją, kłócą się i robią mnóstwo innych rzeczy. Należy jednak podkreślić, że nie mamy tu do czynienia z niemieczyzną i polszczyzną, którą na co dzień mówiono w Gdańsku. Rozmówcy wywodzą się z mieszczańskich warstw plebejskich, lecz zarówno niemiecki, jak i polski w niniejszych rozmówkach są formami ukształtowanymi już na dobre narodowych języków literackich. Pierwsze wydanie ukazało się dopiero w 1612 r. w Toruniu, stając się bestsellerem epoki. W 1641 r. rozmówki wzbogacone zostały o tekst łaciński w opracowaniu Balthasara Kannengiessera, nauczyciela z Grudziądza. Książka ukazała się w kilka lat po śmierci autora, ale w ciągu następnych 150 lat wydana została wiele razy. Rzadko które dzieło językoznawcze może się pochwalić podobną ilością wznowień, które różni autorzy liczą na 13 do 28 wydań. Po raz ostatni wraz z dialogami łacińskimi opublikowano ją w Gdańsku w 1758 r.

Egzemplarz znajdujący się w posiadaniu PBW w Opolu, wydano we Wrocławiu, prawdopodobnie w 1669 r., w dawnej oficynie Spadkobierców Baumana. Główny tekst ujęty jest w formie tabeli o trzech kolumnach. W pierwszej widnieją zdania łacińskie, którym odpowiadają wypowiedzi po niemiecku w drugiej, i po polsku w trzeciej kolumnie. Rozmówki zawierają także tematyczne wyliczenia wyrazów przydatnych w codziennej rozmowie. Część dialogową poprzedza krótki wstęp, bardzo ogólnie wyjaśniający sposób korzystania z rozmówek. Dzieło Volckmara nie tylko świadczy o tym, jak duże było zapotrzebowanie na znajomość języka polskiego w ówczesnym Gdańsku, ale jest także skarbnicą polszczyzny z przełomu XVI i XVII w.

W tekście inicjały i winiety. Cechy wydawnicze jednego z dwóch wydań wrocławskich: 1669 (druk. Johann Christoph Jacob) lub 1688 (druk. Johann Günther Rörer).

Oprawa miękka szary karton.
PBW w Opolu : sygn. SD 100.

STRABON (63 a. C.-19) CASAUBON, Isaac (1559-1614) XYLANDRUS, Guilielmi (Wilhelm Xylander; W. Holtzman; 1532-1576)

Strabonis Rerum geographicarum libri XVII / Isaacus Casaubonus recensuit... ; adiecta est etiam Guilielmi Xylandri Augustani Latina versio... – [Genevae] : excudebat Eustahius Vignon atrebat, 1587. – [8], 602, [2] s., [8], 223 s., 1 k. tabl. złoż., sygn. *4, a6-z6; A6-Z6, Aa6-Cc4, Dd2-Gg2, H1, [1 k. b. sygn.], sygn. q4, A6-S6, T5 : il. drzewor., miedziar., 1 mapa ; 6° (36 x 23cm). – Indeksy.

Geografia Strabona (znana też pod nazwą *Geographiká* lub *Geographumena*) jest jednym z najwcześniejszych i najważniejszych traktatów naukowych geografii historycznej i stanowi pierwszą próbę ujednolicenia wiedzy geograficznej. Strabon, geograf i historyk grecki pochodził z Pontu („Strabon” zarówno w języku greckim, jak i łacińskim oznacza człowieka zezowatego). Był potomkiem bogatych i wpływowych rodzin – greckiej i irańskiej, jego przodkowie pełnili ważne funkcje na dworze królewskim. Kształcił się w Nyssie i Rzymie. Odbierał liczne podróże i, jak twierdził, zwiedził świat od Armenii do Sardynii, od Morza Czarnego do Etiopii. Nie wiadomo dokładnie, kiedy powstała **Geografia**, choć komentarze w samym dziele umieszczają gotową wersję w okresie panowania cesarza Tyberiusza. Dzieło składa z 17 ksiąg, z których dwie pierwsze zawierają wprowadzenie do geografii i przegląd teorii geograficznych. Pozostałe zawierają opis Hiszpanii, Galii, Brytanii, Irlandii, Italii, Sycylii, Półwyspu Bałkańskiego i Tracji, Macedonii, Epiru, Grecji,

Kaukazu i krajów na wschód od Tygrysu, Azji Mniejszej i wysp, Persji, Indii, Asyrii, Mezopotamii, Syrii, Fenicji, Palestyny, Arabii, Libii i Egiptu. Autor opis o charakterze geograficznym i społeczno-gospodarczym uzupełniał licznymi informacjami historycznymi, mitograficznymi i literackimi. Jako pierwszy wśród geografów antycznych podjął się misji przedstawienia obrazu znanego wówczas świata, opierając się na osiągnięciach poprzedników i własnych obserwacjach. Na Strabonową **Geografię** można patrzeć również jak na wykład z geografii politycznej Imperium Romanum z końca I w. p.n.e. Geograf, opisując

poszczególne terytoria, zwracał uwagę również na zmiany polityczne, jakie zaszły za jego czasów. Opowiadając o jakiejś krainie, zawsze wspominał o okolicznościach jej zdobycia albo politycznego uzależnienia od Rzymu. Jego **Geografia** jest najobszerniejszym starożytnym dziełem geograficznym jakie zachowało się do czasów dzisiejszych i stanowi bardzo ważne źródło wiedzy o geografii antycznej.

Opisywany egzemplarz to pierwsze wydanie słynnego dzieła Strabona, opatrzone komentarzem Isacca Casaubona (filologa klasycznego i badacza dzieł antycznych), opierającym się na czterech rękopisach, które znajdowały się w bibliotece jego teścia, wielkiego drukarza genewskiego i humanisty Henri Estienne'a, w przekładzie Wilhelma Xylandra (niemieckiego humanisty, autora wielu przekładów pisarzy starożytnych). Książka wydana została w 1587 r. w Genewie w oficynie Eustathiusa Vignon.

Wydanie to zawiera bardzo rzadką mapę świata Mercatora, jedną z najważniejszych i najbardziej znaczących map współczesności. *Wielka mapa świata* Gerarda Mercatora z 1569 r. została skondensowana do postaci podwójnej półkuli przez jego syna Rumolda. Wariant mapy wydrukowany

w skomplikowanym obramowaniu z plecionki wraz z nadrukowaną sferą armilarną i różą kompasową znajdujący się w wydaniu z 1587 r., nie posiada tekstu na rewersie i dolnym marginesie.

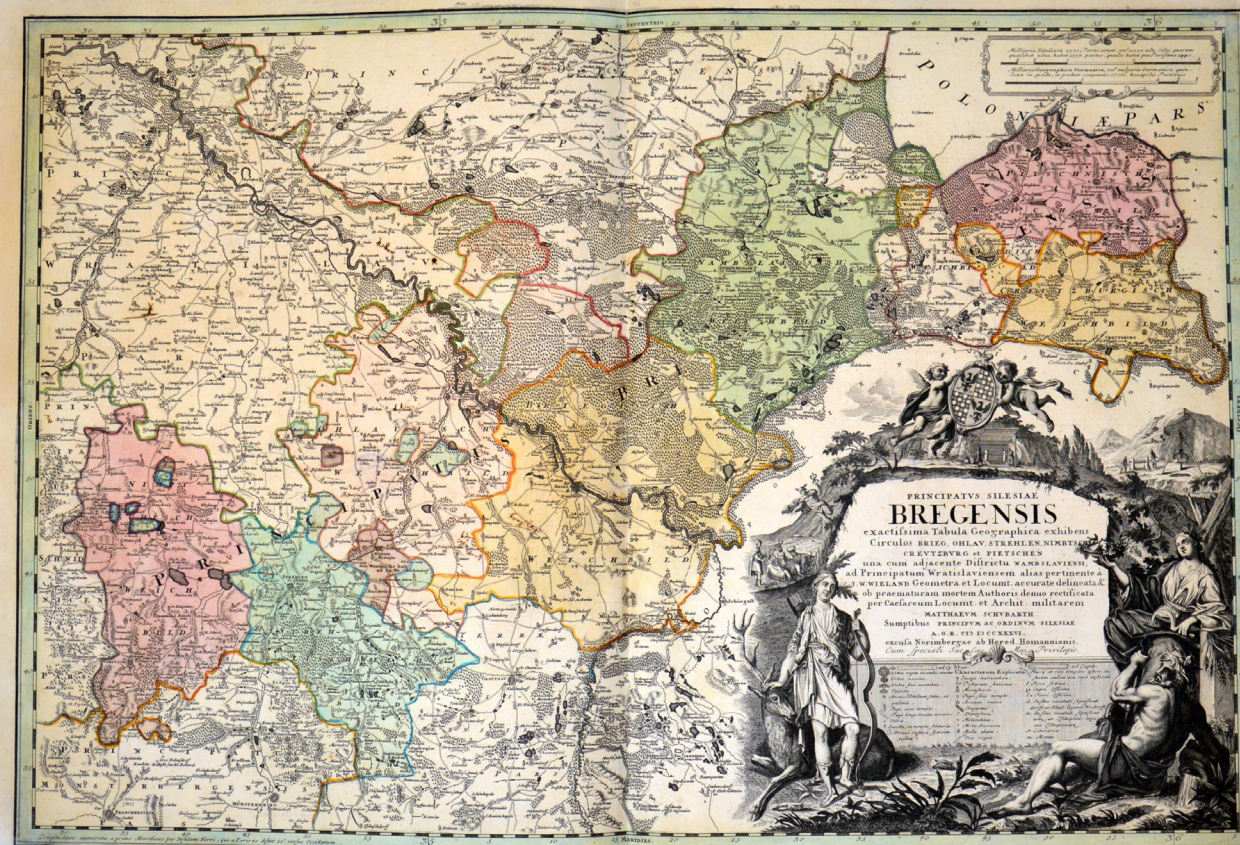
Tekst w jęz. łac. i grec. w równoległych kolumnach. W tekście inicjały, winiety. Oprawa: półskórek (XIX w.). Liczne podkreślenia oraz adnot. odręczne w jęz. łac. i grec. Na s. dodanych przez introligatora (przed i za tekstem drukowanym po cztery strony) odręczny spis treści dzieła – tytuły wszystkich ksiąg w jęz. łac.

PBW w Opolu SD 91.

ATLAS Silesiae

[Atlas Silesiae : id est Ducatus Silesiae... – in Norimbergae : Hommanianorum Heredum, 1752]. – 19 k. tabl. map złoż. miedzior. kolor. ; (47 x 62 cm).

Pierwszym kartografem, który miał wykonać zdjęcia kartograficzne Śląska na zlecenie cesarza austriackiego Karola VI, był Johann Christof Muller. Jego przedwczesna śmierć spowodowała jednak, że sporządzenie pomiarów powierzono Johanowi Wolfgangowi Wielandowi (wykonanie wszystkich zdjęć zajęło mu prawie dziesięć lat). W 1733 r. końcowej rewizji map dokonali Heinrich Gottfried von Soathen i Joseph von Kinsky. We wrześniu tego samego roku ukończone mapy zostały przesłane do Wiednia. Droga od powstania map do ich wydania, była bardzo długa i usiana wieloma problemami. Kontrakt podpisano z oficyną znanego geografa, kartografa i rytownika Jana Chrzciciela Homanna, kierowanej wówczas przez jego spadkobierców. Przez cały niemal XVIII w. oficyna norymberska była wiodącym ośrodkiem kartografii niemieckiej i stanowiła silną konkurencję dla firm niderlandzkich i francuskich. Homann uatrakcyjniał swoje mapy poprzez umieszczanie na nich bogato zdobionych kartuszy i licznych elementów dekoracyjnych. Wydawane w jego oficynie mapy nie były oryginalne, często stanowiły kompilację lub wręcz kopie innych, jednak dzięki niskiej cenie i masowej produkcji przyczyniły się w dużej mierze do popularyzacji wiedzy o świecie. Kontrakt z 1735 r. obejmował wykonanie mapy generalnej Śląska i 2500 odbitek mapy każdego księstwa. Ustalono, że ziemie graniczne zostaną opracowane na

podstawie innych aktualnych map. Ponieważ okazało się, że zdjęcia kartograficzne wykonane przez Wielanda miały dużo błędów i braków, dokonanie rewizji, uzupełnień i poprawek rękopiśmiennych, powierzono Mateuszowi von Schubarthowi (prace rozpoczął w 1736 r. i trwały one aż do lat 40.).

W 1739 r. podpisano umowę na sprzedaż map w formie atlasu z księgarzem wrocławskim Johannem Jacobem Kornem. Kontrakt zawierał cenę całego atlasu i oświadczenie, że pojedynczych map sprzedawać się nie będzie. Klient mógł kupić je tylko w komplecie, dokonując wcześniejszej prenumeraty i otrzymując kolejno ukazujące się mapy. Realizację tego przedsięwzięcia przerwał wybuch I wojny śląskiej w 1740 r., kiedy to król Fryderyk II Wielki zabronił jakichkolwiek prac nad atlasem. Oficyna Spadkobierców Homanna długo nie mogła uzyskać pozwolenia na jego opublikowanie. Mimo protestów wydano w latach 1745-1746 mapy sztychowane przez Johanna Matthiasa Hasego z przedstawieniem Dolnego i Górnego Śląska, wykonane na podstawie opracowań pojedynczych księstw śląskich. Z kolei na podsta-

wie obu tych map, miedziorytnik Tobiasz Mayer wykonał mapę przeglądową Śląska, zaznaczając jego nowy podział. Król wydał pozwolenie na druk reszty map w 1750 r., pod warunkiem, że nie zostaną naniesione poprawki (w tej postaci nie miały większej wartości dla celów wojskowych). Ostatecznie atlas ukazał się w lipcu 1752 r., jednak z datą 1750. Oprócz ujednoliconego formatu zaczerpniętego z rozmiarów płyt drukarskich, mapy szczegółowe księstw śląskich charakteryzują się wspólnymi cechami, którymi są:

- a) odnośnie założeń matematycznych: zastosowanie prostokątnej siatki walcowej w odwzorowaniu powierzchni, liczenie długości geograficznej od południka paryskiego, stosowanie podziałek liniowych w milach śląskich i niemieckich w tej samej wielokrotności, przyrównywalnych do miar paryskich,
- b) odnośnie treści mapy, z wyjątkiem rzeźby terenu: użycie jednolitych znaków umownych, zastosowanie barw w celu zróżnicowania powierzchni jednostek administracyjnych i granic księstw, ujednolicone i proporcjonalne do skali i treści map rodzaje pisma w nazewnictwie,
- c) bogate zdobienie tytułowych kartuszy, legend map oraz parergi.

Rzeźba terenu została przedstawiona za pomocą perspektywy wojskowej (półperspektywa) oraz metody kresek (prosta szrafa). Mapy wchodzące w skład atlasu nie tylko odzwierciedlają poziom sztuki kartograficznej pierwszej połowy XVIII w., ale pozwalają opisać krajobraz i dokumentują stan administracyjno-gospodarczy Śląska i ziem Prus z tego okresu.

Atlas obejmuje 18 arkuszy map będących częścią *Atlasu Silesiae* oraz *Mapę przeglądową Monarchii pruskiej* wykonaną przez miedziorytnika Johanna Davida Schleuena (wydaną ok. 1745-60 r. w Berlinie). Mapa ta pierwotnie była mapą luźną i funkcjonowała samodzielnie. Najprawdopodobniej jej właściciel, posiadający jednocześnie mapy księstw śląskich postanowił wszystkie oprawić w atlas:

1. Ogólna mapa Śląska,
2. Dolny Śląsk,
3. Górny Śląsk,
4. Księstwo Grodkowskie,
5. Księstwo Oleśnickie,
6. Księstwo Opawskie,
7. Księstwo Karniowskie,
8. Księstwo Żagańskie,
9. Księstwo Ziębickie,
10. Księstwo Świdnickie,
11. Księstwo Jaworskie,

12. Księstwo Głogowskie,
13. Księstwo Opolskie,
14. Księstwo Raciborskie,
15. Księstwo Wrocławskie,
16. Księstwo Brzeskie,
17. Księstwo Wołowskie,
18. Księstwo Cieszyńskie,
19. General Carte der gesemten Koniglichen Preussischen Lander.

Atlas nie posiada karty tytułowej, indeksu oraz dwóch map: Diecezji Wrocławskiej oraz Księstwa Legnickiego (mapy zostały oderwane od pa-sków montażowych o czym świadczą pozostałe po nich ślady). Oprawiony został w brązową bydlęcą skórę. Na przednim i tylnym obleczeniu wykonano przy krawędziach liniowanie tworząc ramkę. Wymiary złożonego atlasu wynoszą 61 x 48 x 3,5 cm, natomiast wymiary poszczególnych arkuszy papierowych to średnio 61 x 87 cm. W większości arkuszy odbitka miedziorytnicza zajmuje całą powierzchnię karty, wyjątek stanowią trzy pierwsze mapy, które są mniejszych rozmiarów. Wszystkie posiadają tzw. duże skale, czyli duże podziały liniowe, będące graficzną ilustracją użytych skal: w milach śląskich oraz milach geograficznych niemieckich. Duże skale znajdują się przeważnie w legendach na dole. Mapy, oprócz jednej, są zorientowane w sposób: północ u góry, wschód po prawej stronie, co zaznaczone jest wewnątrz ramki w postaci łacińskich nazw stron świata. Zasadnicza część mapy, czyli powiaty wchodzące w skład danego księstwa są całkowicie pokryte farbą, różną dla każdego powiatu. Ziemie sąsiadujące posiadają jedynie barwny obrys wzdłuż granic.

Mapy posiadają aż 27 kategorii obiektów, a wśród nich: kilka rodzajów kopalń, hut, młynów, kamieniołomy, cegielnie, tartaki, garbarnie, bielarnie, szlifiernie, piece wapiennicze, wytwórnie kos i wiele innych. Jak podaje A. Konias ok. 1740 r. na Śląsku było ok. 186 miast, 74 z murami obronnymi, 6 twierdz, 88 klasztorów, 13 komandorii, 5120 wsi. Najwięcej miast było w księstwach: opolskim 28 i głogowskim 21, a najmniej w ziębickim i żagańskim po 4. Najwięcej miast należało do prywatnych właścicieli (baronów, hrabiów), miast cesarskich było 53, zakonnych i klasztornych 19, biskupich 17 i książęcych 13. Najwięcej wsi należało do dóbr rycerskich i dworskich. Wszystkie mapy zawierają ozdobne kartusze tytułowe, zawierające ciekawy materiał ikonograficzny, ilustrujący właściwości danej ziemi oraz jej herb, który zazwyczaj był herbem rodu sprawującego tam władzę.

PBW w Opolu: sygn. SD 98.

MOLIÈRE (Jean Baptiste Poquelin; 1622-1673)

Les Oeuvres... de Moliere... Tome second. – Nouvelle édition. – Amsterdam : chez Arksteè et Merkus, 1744. – [2], 504 s., 8 k. tabl. : il. miedzior. ; 12° (14 x 7 cm).

Molière, pol. również Moliér, właściwie Jean Baptiste Poquelin – francuski komediopisarz. Pochodził z rodziny mieszczańskiej, odebrał staranne wykształcenie – ukończył studia prawnicze, jednak pracy w zawodzie nigdy nie podjął. Po ojcu objął urząd tapicera królewskiego; tę mieszczańską karierę przerwało umiłowanie przez Molière'a sztuki scenicznej. Jako młody adwokat poznał aktorkę Madeleine Béjart i wspólnie z nią założył Illustre Théâtre, wędrowną trupę, która wystawiała zapomniane farsy średniowieczne oraz włoskie commedia dell'arte. Gdy zespół zbankrutował, Molière został uwięziony za długi. Po wyjściu na wolność od 1646 r. kontynuował życie wędrownego aktora, głównie na terenie południowej Francji i w Lyonie aż do 1658 r., kiedy to jego trupa wróciła do Pary-

za. W 1659 r. wystawił tam swoją komedię *Pocieszne wykwintnisie*, która odniosła ogromny sukces, wzbudzając przychyłność króla Ludwika XIV. Teatrem opiekował się początkowo brat króla, a potem sam Ludwik XIV. W 1662 r. Molière ożenił się nieszczęśliwie z Armande Béjart, siostrą, a wg innych – córką Madeleine. Trawiony długoletnią chorobą płuc, zmarł 17 II 1673 w Paryżu, w trakcie czwartego przedstawienia *Chorego z urojenia* – przeszedł zapaść, gdy odgrywał scenę fingowanej śmierci Argana (tytułowego chorego), a wkrótce po tym zmarł. Pierwotnie odmówiono mu pochówku na cmentarzu, jednak po wstawiennictwie arcybiskupa Paryża został pochowany na cmentarzu katolickim poza Paryżem,

dopiero później jego zwłoki zostały sprowadzone do Paryża i pochowane na cmentarzu Père-Lachaise.

Druk zawiera: *Les Plaisirs de l'isle Enchantée*, *Le Mariage Forcé*, *L'amour Medecine*, *Le Misanthrope*, *Le Medecin Malgré Lui*, *Le Sicilien*, or *L'amour Peintre*, *Amphitryon*, *L'Avare*. Tom 2 z czterech.

Les oeuvres de Monsieur de Moliere... jest książką wydaną w formie podręcznej, której niewielki rozmiar umożliwiał korzystanie z niej w podróży. Została wydrukowana na papierze ręcznie czerpanym, żeberkowym. Starodruk zawiera 27 ozdobnych inicjałów wykonanych najprawdopodobniej w technice drzeworytu, zamkniętych w kwadracie. Książka wzbogacona została o całostronicowe miedzioryty, częściowo kolorowane niebieską

akwarelę przedstawiającą sceny rodzajowe. Kodeks składa się z 594 stron oznaczonych cyframi arabskimi, jako dodatkowe oznaczenie kolejności kart, w lewym dolnym narożniku występuje kustosz. Oprawa miękka papierowa w kolorze zielonym imitująca barwiony pergamin. Do wewnętrznej strony przedniej oprawy przyklejono wyklejkę z marmoryzowanego papieru w kolorach czerwono-niebiesko-zielonym. Starodruk poddany został pracom konserwatorskim i restauratorskim w Zakładzie Konserwacji Skóry i Papieru Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

PBW w Opolu: sygn. SD 89.

MARMONTEL, Jean-François (1723-1799)

Belizaryusz / przez P.[ana] Marmontela... – Edycja trzecia.
– W Warszawie : w drukarni P. Dufour..., 1787. – [14], 254 s., sygn. A-Q8, 3 k. tabl. : il. miedzor. ; 8° (17 x 10 cm).

W 1767 r. Jean Francois Marmontel, francuski pisarz, teoretyk literatury, encyklopedysta, historyk, filozof polityki, królewski historiograf i sekretarz Akademii Francuskiej wydał powieść filozoficzną **Belizariusz**. Powieść przedstawia losy Belizariusza, jednego z najwybitniejszych dowódców bizantyjskich, który stoczył szereg zwycięskich walk z wrogami cesarstwa, został niesłusznie oskarżony o udział w spisku na życie cesarza Justyniana, a później został częściowo zrehabilitowany. Fabuła jest pretekstem do przedstawienia monologów o wybitnie oświeceniowym wydźwięku, odnoszących się do polityki, gospodarki i religii. Autor zadedykował książkę Ludwikowi XV, jednakże ten dedykację odrzucił, a wkrótce powieść poddana została cenzurze. Książka spotkała się z niezwykle żywym przyjęciem w całej Europie i natychmiast została przetłumaczona na kilka języków. Pierwsze polskie wydanie pojawiło się już w 1769 r., w czasie panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego. Był więc **Belizariusz** pierwszą powieścią zachodnią, która trafiła tak szybko na polski rynek czytelniczy, otoczoną w dodatku atmosferą skandalu, jako książka potępiona przez władze kościelne. Zarówno we Francji, jak i w Polsce można było nabyć liczącą

szesnaście rozdziałów powieści, za wyjątkiem rozdziału XV, w którym autor głosił potrzebę tolerancji religijnej. Nie wydaje się jednak by publiczne potępienie książki przez władze kościelne zniechęciło czytelników, bowiem doczekała się kilku wznowień i często pojawia się w ówczesnych katalogach wypożyczalni książek oraz inwentarzach bibliotecznych. Niestety nie udało się ustalić autora polskiego przekładu. Recepcja *Belizariusza* jest doskonałym przykładem trudności jakie napotykały postępowe idee płynące do Polski z zachodu Europy, a jednocześnie ich sukcesów i oddźwięku u polskich czytelników. Jest także kolejnym dowodem na to, jak

wielkie znaczenie dla rozwoju idei oświeceniowych w Polsce miały dzieła pisarzy drugorzędnych, będących jednak ich doskonałymi popularyzatorami. Stary druk wydany został w 1787 r. przez Piotra Dufoura, drukarza i księgarza pochodzącego z Francji, właściciela księgarni w Warszawie, okresowo kierującego również drukarnią Szkoły Rycerskiej, który odkupił prawa do wydania książki od pierwszego wydawcy. Była to trzecia polska edycja tego dzieła.

Książka została wydrukowana na papierze ręcznie czerpanym żeberkowym z filigranami. Wszystkie ilustracje zostały wykonane w technice miedziorytniczej i przedstawiają sceny z życia Belizariusza. Pojedyncze ryciny charakteryzują się dużą szczegółowością i precyzją wykonania, wskazując na wysoki poziom artystyczny grafika. Obleczenie stanowi papier artystyczny

– barwiony na zielono (brokatowany). Na karcie przedtytułowej znajduje się adnotacja odręczna piórem. Starodruk poddany został pracom konserwatorskim i restauratorskim w Zakładzie Konserwacji Skóry i Papieru Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

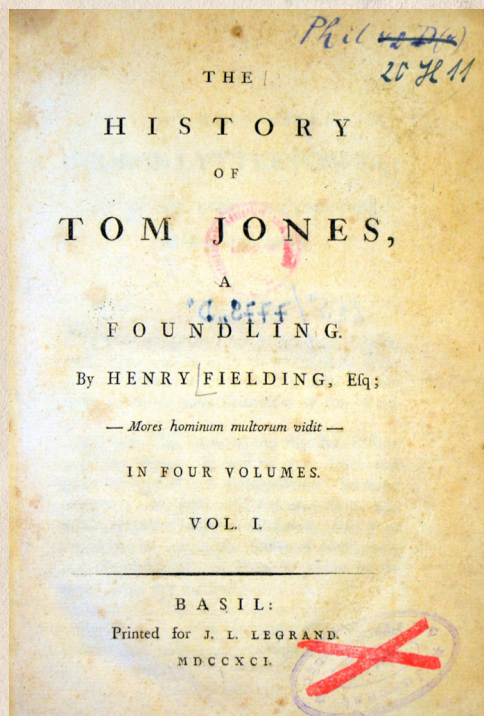
PBW w Opolu: sygn. SD 108.

FIELDING, Henry (1707-1754)

The History of Tom Jones : a Foundling / by Henry Fielding... In four volumes. – Basil : printed for J. L. Legrand, 1791. – 8° (21 x 13 cm). Vol. 1. – [2], XVI, 347 s. ; Vol. 2. – VIII, 376 s. ; Vol. 3. – [2], VIII, 331 s. ; Vol. 4. – [2], VIII, 396 s. – 4 tomy w 4 vol.

Henry Fielding – angielski publicysta i pisarz, był jednym z twórców nowocześniejszej powieści realistycznej. Pochodził z rodziny ziemiańsko-wojskowej. Uczył się w elitarnej szkole w Eton, w latach 1727-29 studiował filologię i prawo na uniwersytecie w Lejdzie (Holandia). Z powodu problemów finansowych ojca przerwał naukę. Po powrocie zaczął pisać ciesząc się popularnością sztuki teatralne (komedie satyryczno-parodystyczne, farsy polityczne). Przez jakiś czas był dyrektorem teatru. Nie stronił od zabaw i rozrywki, rodzina i przyjaciele wielokrotnie przychodzili mu z pomocą materialną. Po uchwaleniu przez parlament ustawy, która pozwalała pisać dla sceny tylko autorom posiadającym licencję, Fielding porzucił twórczość dramatopisarską i postanowił kontynuować przerwane studia prawnicze. W dalszym ciągu poświęcał się jednak twórczości literackiej, a ściślej, powieściowej. W 1748 r. został sędzią pokoju w Londynie. Został wkrótce szefem londyńskiego magistratu i wraz ze swym bratem Johnem stworzył w 1750 r. pierwszą policję miejską (*Bow Street Runners*). W 1753 r. podupadł na zdrowiu i wyjechał z Anglii w celach leczniczych. Zmarł w Lizbonie.

O Henrym Fieldingu Byron powiedział, że to angielski „Homer prozą”, a Walter Scott nazwał go ojcem angielskiej powieści. W technice pisarskiej odszedł od konwencji rzekomego autentyzmu relacji, w tzw. powieściach

gościńca i gospody konstruował żywą, bogatą w epizody akcję, nasycił je barwnymi realiami obyczajowymi, humorem i łagodnym, sceptycznym racjonalizmem. Najbardziej znanym jego dziełem, określanym jako arcydzieło inżynierii literackiej, jest opublikowana w 1749 r. *Historia życia Toma Jonesa, czyli dzieje podrzutka* – opowieść o nieszczęściach tytułowego podrzutka, który okazał się prawowitym szlacheckim synem. Odznacza się wartką akcją, przedstawia liczne perypetie bardzo skomplikowanego życia głównego bohatera, pełnego intryg rodzinnych i sercowych, wędrówek i tarapatów. W po-

wieści dochodzi do głosu modny sentymentalizm, ale równoważą go żywiołowość narracji i humor. Pierwsze polskie wydanie z 1793 r. nosiło tytuł *Podrzutek*. Cztery tomy powieści zostały wydane w 1791 roku w Bazylei.

Jako motto wpleciona w tytuł na s. tyt. sentencja: *Mores hominum multorum vidit*. Oprawa: półskórek, grzbiet tłoczony i barwiony, ze złoceniami. PBW w Opolu: sygn. SD 21/I-IV.

SELANKI...

Sielanki polskie z różnych autorów zebrane... – [Wyd. właśc. 2]. – W Warszawie : nakładem księgarni Gröllowskiej... w Marywilu... (W Lipsku : drukiem Jana Gottloba Immanuela Breitkopffa), 1778. – [16], 526 s., sygn. A-Z, Aa-Kk7, 1 front., 7 k. tabl. : il. miedzioryt. ; 8° (18 x 11 cm).

Polska książka literacka doby oświecenia na ogół nie była ilustrowana. Brakowało wyszkolonych rysowników, kopistów i miedziorytników, nie było uczelni artystycznych ani pracowni kształcących sztycharzy. Aż do lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych stosowano dekoracje najmniej kosztowne, wyjątkowo pojawiał się frontispis, wprowadzający w treść i nastrój książki. Podczas gdy ilustracja dewocyjna, portretowa i heraldyczna miała w świadomości XVIII-wiecznych Polaków utrwalone miejsce, ilustracja literacka z trudem torowała sobie drogę. W 1778 r. pojawił się niewielki tomik poezji pasterskiej, rodzaj antologii, obdarzony tytułem *Sielanki polskie z różnych autorów zebrane...*, określany mianem najpiękniejszej książki polskiego Oświecenia. Jej powstanie zawdzięczamy księciu Adamowi K. Czartoryskiemu, który przykładał dużą wagę do walorów estetycznych druków. Książkę, nie znajdując w kraju odpowiedniego wykonawcy, zamówił ilustracje u cieszącego się renomą malarza i grafika paryskiego – Charlesa D. J. Eisena. Aby przybliżyć artyście polską kulturę, polecono mu dwóch przebywających w Paryżu stypendystów królewskich, absolwentów Szkoły Rycerskiej (Józefa Orłowskiego i Tadeusza Kościuszkę), by wprowadzili go w tzw. realia i kostiumy. Na podstawie ich projektów Eisen przygotował rysunki, które po zatwierdzeniu w kraju przez Czartoryskiego wysztychował Joseph de Longueil. Gotowe miedziane płytki trafiły do Lipska, gdzie odcisnięto je na papierze holenderskim w drukarni Johanna Gottloba Imanuela Breitkopffa. Wydana w podręcznym formacie książka, zawierająca antologię poezji: Szymona Szymonowica, Szymona Zimorowica, Jana Gawińskiego, Józefa Epifaniego Minasowicza, Adama Naruszewicza oraz wybór eklog Wergiliusza w tłumaczeniu Ignacego Nagurczewskiego ukazała się w 1778 r., nakładem Michała Grölla, nadwornego księgarza, drukarza i wydawcy Jego Królewskiej Mości.

Na stronie tyt. sygnet drukarski z inicjałami MG i sentencją: LABOR IPSE VOLUPTAS. Na stronie końcowej kolofon z informacją o miejscu druku i nazwisku drukarza. Oprawa: półskórek, grzbiet z tłokiem pozłocanym, barwiony.

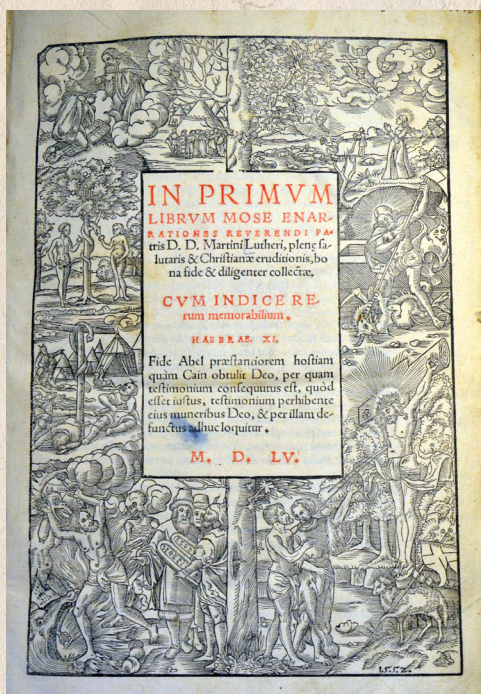
PBW w Opolu: sygn. SD 101.

LITERA RELIGIJNA IMOBILNO -DYDAKTY CZNA

BIBLIA – Stary Testament

– Księga Rodzaju

LUTHER, Martin (1483-1546)

In Primum Librum Mose enarrationes... / Martini Lutheri... [T. 1 – 4 / ed. Theodorus Vitus]. – [Noribergae : impressum per Johannem Montanum & Vlricum Neuberum], [1550-]. – 6° (32 x 20 cm). [T. 1]. – 1555. – [16], CLXVII, [1] k., sygn. a6, *6, γδ4, A4, B6-Z6, Aa6-Ff5, [1 k. niezadr.] : il. drzewor. – Indeks. T. 2. – In Genesin enarrationum... / Martini Lutheri ; bona fide et

dilligenter collectarum, per Vitum Theodorum. Tomus secundus... – 1556. – [20], CCLIIII, [1] k., sygn. ø6, α6, β6, γ3, [1 k. niezadr.], A6-Z6, Aa6-Vv4 : il. drzewor. – Indeks.

Współoprawne dwa tomy komentarza Marcina Lutra do Księgi Rodzaju, w opracowaniu Dietricha Veita. Wyd. 2 w norymberskiej oficynie Johanna Berga i Ulricha Neubera; cztery tomy dzieła ukazywały się tam dwukrotnie w latach 1550-1556.

Strony tyt. czarno-czerwone z ilustracjami drzeworytowymi: w t. 1 – z siedmioma przedstawieniami o tematyce biblijno-alegorycznej dotyczącymi wybranych momentów Historii Zbawienia, pod nimi data 15.5.2.; w t. 2 – z przedstawieniem wizyty Trzech Mężów u Abrahama i Sary. Na s. tyt. i przedtyt. kilka adnotacji odręcznych w jęz. łac. i niem. W tekście inicjały drzeworytnicze. Oprawa: deska, pergamin bogato tłoczony, pozostałości okuć i klamer. PBW w Opolu: sygn. SD 99.

ABRAHAM á Santa Clara

(Johann Ulrich Megerle; 1644-1709)

WEIGEL, Christoph

(1654-1725)

Etwas für Alle... / ververtiget durch P. Abraham á S. Clara... ; verlegt undmit Kupfern vermengt durch Christoph Weigel... – Nürnberg : durch Christoph Weigel ; Wien : bey Johann Carl Hueber (Würtzburg : gedruckt bey Hiob Hertzen), [1699]. – [14], 534, [18] s., 1 front., [98] k. tabl., sygn.) (8, A-Z, Aa-Mm4 : il. miedzior. ; 8° (16 x 10 cm).

Geistlicher Kramer – Laden... / von P. Abraham á Santa Clara... ; in ein Werck zusammen gedruckt und verlag Christoph Weigel. – Nürnberg: Christoph Weigel (Würtzburg : gedruckt bey Martin Frantz Hertzen), 1710. – [6], 612, [8] s., 1 front., 1 k. tabl. : il. miedzior. ; 4° (20 x 16 cm). – Indeks.

Abraham á Santa Clara – austriacki augustianin, kaznodzieja. Zanim przyjął zakonne imię nazywał się Johann Ulrich Megerle. W 1662 r. wstąpił do zakonu Augustianów bosych. Z biegiem lat wybrany został definitorem, a następnie prowincjałem swojej prowincji zakonnej. W 1669 r. ze względu na zdolności krasomówcze powierzono mu urząd nadwornego kaznodziei cesarza Leopolda I w Wiedniu. Był ceniony za siłę i prostotę języka (przemawiał używając języka ludu), dowcip i zacięcie satyryczne, prostolinijność w napominaniu zarówno urzędników dworskich, jak i zwykłych mieszkańców miasta. Na głoszonych przez niego homiliach i kazaniach inspirowanych życiem codziennym, baśniami, legendami i przysłowiami ludowymi gromadziły się tłumy. Jego kazanie przeciw Turkom, oblegającym Wiedeń w 1683 r. jest prawzorem kazania kapucyna w Obozie Wallensteina Schillera. Autor ok. 50 pism stanowiących wykładnię nauki kościoła i licznych pism moralnych, w tym powieści, której bohaterem uczynił Judasza. Wiele jego dzieł drukowanych było w całości lub we fragmentach z licznymi nieoryginalnymi wstawkami.

Popularny moralno-dydaktyczny przewodnik *Etwas für Alle...* (Coś dla każdego albo krótki opis ludzi różnego stanu...) wydany w 1699 r. zawiera miedzioryty bez sygnatur, autorstwa Christopha Weigela, miedziorytnika i wydawcy działającego w Norymberdze, przedstawiające rzemiosła, zawo-

dy i zatrudnienia. Data wydania przejęta z odręcznego wpisu na s. tyt.: Anno 1699. Oprawa: karton i papier marmurkowy.

PBW w Opolu: sygn. SD 85.

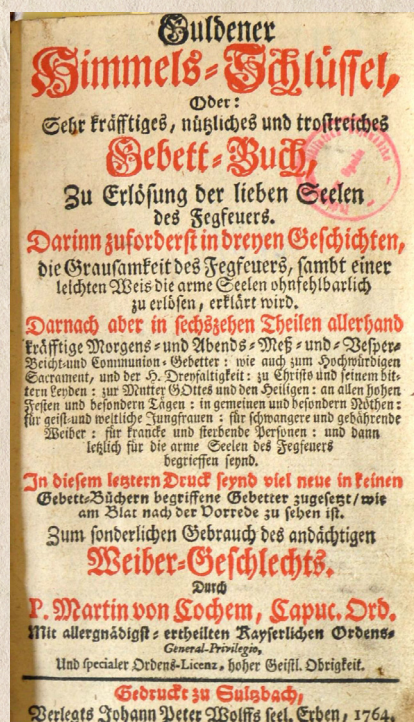
Geistlicher Kramer-Laden... bogaty zbiór uroczystych przemówień i kazań zebranych, i opracowanych przez Abrahama á Santa Clara. Cz. 1 (z trzech) w cyklu wydawanym przez 10 lat. Frontispis przedstawiający magazyn świeżo wydrukowanych książek i dwóch mężczyzn – prawdopodobnie Christopha Weigela i Abrahama á Santa Clara; pierwszy podaje drugiemu paczkę zatytułowaną „Etwas für Alle”. Strona tyt. czarno-czerwona. Ilustracje bez sygnatur, autorstwa Christopha Weigela. Winiety w tekście. Oprawa: pergamin.

PBW w Opolu: sygn. SD 84.

MARTIN von Cochem (1634-1712)

Guldener Himmels-Schlüssel... / durch... Martin von Cochem... – Gedruckt zu Sultzbach : verlegt Johann Peter Wolffs seel. Erben, 1764. – [87], 717, [11] s., sygn.) (1-7, A1-A4, B-D8, E1-E4, F1-F5, H-Z8, Aa-Zz4, 1 front. : il. miedziór. ; (17 x 10 cm).

Martin z Cochem był teologiem, popularnym kaznodzieją i pisarzem religijnym pochodzącym z małego miasteczka nad Mozellą. Właściwie nazywał się Linius. Imię nie jest znane, ponieważ wszystkie księgi metrykalne zostały zniszczone podczas wojny o sukcesję Palatynatu w 1689 r. Urodził się w rodzinie katolickiej i za młodu wstąpił do nowicjatu kapucynów. Po święceniach kapłańskich otrzymał profesurę teologii. W 1666 r., podczas zarazy ukazała się jego pierwsza książka – katechizm dla dzieci. Był autorem historii Kościoła i wielu krótkich popularnych traktatów religijnych oraz modlitewników. Jego prace były wielokrotnie przedrukowywane w krajach niemieckojęzycznych, aż do lat 50. XX w. Niektóre tytuły wydano kilkakrotnie. Jednym z bardziej znanych jest przeznaczony dla kobiet modlitewnik o zbawienie drogich dusz czyścicowych *Guldener Himmels-Schlüssel...* (pierwsze wydanie: Frankfurt, 1695).

Modlitewnik wydano w Sultzbach w oficynie Johanna Petera Wolffa i Spadkobierców w 1764 r. Strona tyt. czarno-czerwona. Tekst w jęz. łac. i niem. Frontispis oraz 11 miedziorytniczych ilustracji pełnotablicowych bez sygn. autora. Oprawa: deska oprawiona w czerwony aksamit, zapinka i ozdobne okucia srebrne, okł. metaloplastyczne wyobrażenie dwóch aniołów trzymających kosz owoców.

PBW w Opolu: sygn. SD 107.

EPISTELN...

Episteln und Evangel [ia] auf alle Sonn-und Fest-Tag [e] durch ganze Jahr : nebst Hrn. Joh. Hermans geistreichen Reimen...= Lekcyje i Ewangelie, na wszystkie Niedziele i Święta przez cały Rok : z Rymami X. Jana Hermana Duchownemi... – Brieg : gedruckt bei Carl Wohlfahrt, [ca 1800] . – [208] k, sygn. A-Z8, Aa-Bb7 : il. drzewor. ; 8° (16 x 11 cm).

Strona tytułowa: Lekcyje i Ewangelie, na wszystkie Niedziele i Święta przez cały Rok, z Rymami X. Jana Hermana Duchownemi. I Passyą Pana naszego Jezusa Chrystusa, oraz i Historyą o Zburzeniu Miasta Jerusalem; Teraz nowo z Namiarkowaniem Pieśni Niedzielných i Świętých przydanemi, także z Sentencyami Pisma świętego.

Modlitewnik wydano ok. 1800 r. w Brzegu w drukarni Christiana Gottloba Wohlfahrta (dawnej drukarni Trampów). Tytuł równoległy w dwóch językach – pod tytułem niemieckim tłumaczenie polskie oddzielone listwą. Tekst równoległy niemiecki i polski dwułamowy, zakończony tabliczką mnożenia w języku niemieckim. Od k. Aa5 tylko tekst pol. jednołamowy (nagł.: Krotkie Opisane[!] Żywota Pana Jezusa, Apostolow iego świętych, Tudzież i Pawła świętego, Wyrażające ich życie, mękę i śmierć, z statecznym ich Imienia Jezusowego wýznaniem). Czcionka gotycka. Ilustracje figuralne w tekście niem.-pol. formatu 2,5 x 2,5 cm, w tekście pol. 3,5 x 5,5 cm. 2 wi-

niety: imię IESUS w kartuszu z dwoma aniołami i napisem SOLI DEO GLORIA na banderoli. Brak oprawy i stron końcowych. Brak paginacji (być może została obcięta przy oprawianiu książki). Strona tyt. uszkodzona – naderwana w prawym górnym rogu.

PBW w Opolu: sygn. SD 112.

BIBLIOGRAFIA I NETOGRAFIA

- Abraham a Santa Clara. W: Encyklopedia Gutenberga online, <https://www.gutenberg.czyz.org/index.php?word=241> [dostęp: 2021.05.03].
- Abraham a Santa Clara. W: Encyklopedia kościelna: podług teologicznej encyklopedji Wetzera i Weltego, z licznymi jej dopełnieniami. T. 1, Warszawa 1873.
- Abraham a Santa Clara (Johann Ulrich Megerle). W: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB), <https://www.deutsche-biographie.de/sfz72.html#adbcontent> [dostęp: 2021.06.21].
- Allen Walter E.: Henry Fielding, <https://www.britannica.com/biography/Henry-Fielding#ref2293> [dostęp: 2021.06.20].
- Arnold J.: Polydore Vergil and Ecclesiastical Historiography in his De Inventoribus Rerum IV–VIII, „Studies in Church History” Vol. 49 (2013), <https://www.cambridge.org/core/journals/studies-in-church-history/article/polydore-vergil-and-ecclesiastical-historiography-in-his-de-inventoribus-rerum-ivviii/EF2E163A10302F70593C207DECA11720> [dostęp: 2021.07.20].
- Banach A.: Polska książka ilustrowana 1800–1900, Kraków 1959.
- Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M.: Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 1994.
- Berlant A.M.: Pięćsetlecie urodzin Gerarda Merkatora i jego znaczenie dla geoinformacyjnego etapu rozwoju kartografii, „Polski Przegląd Kartograficzny” 2011, nr 1.
- Cieplińska M.: Książka w formie kodeksu Les oeuvres de Monsieur de Moliere z 1744 roku. Dokumentacja prac restauratorskich i konserwatorskich, Toruń 2013, kps.
- Dalke M.: Stary druk. Zielnik Jacobi Theodori Tabernaemontani New Vollkommen Kräuter Buch: Dokumentacja prac restauratorskich i konserwatorskich, Toruń 2013, kps.
- ENCYKLOPEDIA KATOLICKA: Marcin z Cochem (www-newadvent-org.translate.google), [dostęp: 2021.04.20].
- Encyklopedia Kościelna podług Teologicznej Encyklopedji Wetzera i Weltego z licznymi jej dopełnieniami. T. 3, Warszawa 1874.
- Estienne (Stephanus), Charles. W: Encyclopedia.com, <https://www.encyclopedia.com/people/literature-and-arts/libraries-books-and-printing-biographies/estienne> [dostęp: 2021.07.20].
- Gloger Z.: Alwar. W: Encyklopedia staropolska ilustrowana. T. 1, Warszawa 1900.

- Grabski A.F.: Dzieje historiografii, Poznań 2011.
- Heuschling P.: Bibliographia Meisneriana. W: Bulletin du bibliophile belge. T. 21 (1865), <https://books.google.pl/books?id=hNIIAAAcAAJ&pg=PA16&dq=Meisner+Ferdinand++1730&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwi7ypf75sftAhWGAxIHbtzDMoQ6AEwAHoECAEQAg#v=onepage&q=Meisner%20Ferdinand%20%201730&f=false> [dostęp 2021.05.03].
- Hierowski Z.: Hanke Martin. W: Słownik pisarzy śląskich. T. 5, Katowice 2017. http://leibertingen.de/start/Tourismus/Abraham_a_Sancta_Clara.html, [dostęp 2021.07.23].
- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1878875016314413>, [dostęp 2021.06.20].
- Janiec W.: Wokół polskiego przekładu Belizariusza, „Pamiętnik Literacki” 1986, z. 1.
- Kämmel H.: Hanke Martin. W: Allgemeine Deutsche Biographie (ADB), https://de.wikisource.org/wiki/ADB:Hanke,_Martin [dostęp: 24.04.2021].
- Kizik E.: Nicolausa Volckmara „Viertzig Dialogi” 1612. Źródło do badań nad życiem codziennym w dawnym Gdańsku, Gdańsk 2005.
- Klemensiewicz Z.: Historia języka polskiego, Warszawa 1974.
- Klimowicz M.: Oświecenie, Warszawa 2002.
- Kocowski B.: Zarys dziejów drukarstwa na Dolnym Śląsku, „Sobótka” R. 2 (1947).
- Konias A.: Kartograficzny obraz Śląska na podstawie map Księstw śląskich Jana Wolfganga Wielanda i Mateusza Schubarta z pol. XVIII w., Katowice 1995.
- Krajewski Michał Dymitr Tadeusz. W: Bibliografia Literatury Polskiej – Nowy Korbut. T. 5: Oświecenie, Warszawa 1967.
- Kurowski B.B.: Franciszkanie Prowincji św. Jadwigi na Śląsku, 1887–1939, Wrocław 1997.
- Łomnicka-Żakowska E.: Sztychowane ilustracje do zbioru „Sielanki polskie z różnych autorów zebrane...” z 1778 r. – zagadnienie zgodności tekstu z obrazem, „Rocznik Muzeum Narodowego w Warszawie” R. 36 (1992).
- Momot M.: Starodruk Dictionarium historicum ac poeticum Charlesa Estienne z 1553 roku. Dokumentacja prac konserwatorskich i restauratorskich, Toruń 2012, kps.
- Montfaucon, Bernard de. W: Enciclopedia Italiana, 1934, https://www.treccani.it/enciclopedia/bernard-de-montfaucon_%28Enciclopedia-Italiana%29/ [dostęp: 2021.06.23].
- Mrozowicz W.: Śląska „Kronika polska”. Wstęp do studium źródłoznawczego. Cz.1, Wrocław 2003.
- Pawłoski P.: Tabernaemontanus i jego Nowy zielnik (herbarz) z 1588 roku, „Rocznik Elbląski” T. 23 (2010).
- Popielek D.: Stary druk – Belizaryusz autorstwa Jeana Francois Marmontela z 1787 roku. Dokumentacja prac restauratorskich i konserwatorskich, Toruń 2012, kps.
- Przywara A.: Jedenastojęzyczny słownik Calepinusa z roku 1598 przechowywany w Bibliotece Instytutu Teologiczno-pastoralnego i Wyższego Seminarium Duchownego w Rzeszowie, „Resovia Sacra” R. 24 (2017).

Rabe C., *Alma Mater Leopoldina : Kolegium i Uniwersytet Jezuicki we Wrocławiu 1638-1811*, Wrocław 2003.

Rabowicz E.: *Krajewski Tadeusz h. Jasieńczyk*. W: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970.

Redslob G.M.: Hezel, Wilhelm Friedrich. W: *Allgemeine Deutsche Biographie (ADB)*, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116796197.html#adbcontent> [dostęp: 2021.05.15].

Soldi Rondinini GG., De Mauro T., *Calepio, Ambrogio, detto il Calepino*. W: *Dizionario Biografico degli Italiani*. Vol. 16, Roma 1973. [https://www.treccani.it/enciclopedia/calepio-ambrogio-detto-il-calepino_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/calepio-ambrogio-detto-il-calepino_(Dizionario-Biografico)/) [dostęp: 2021.05.15].

Sroka J.: *Atlas kartograficzny zestawiony sztucznie z zespołu map należących do Atlas Silesiae (Norymberga, lata 1736-1752) z dołączoną mapą przeglądową Monarchii Pruskiej (Berlin, między 1745-60). Dokumentacja prac restauratorskich i konserwatorskich*, Toruń 2010, kps.

Starodruki w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu: katalog. Oprac. A. Paszkowska, Opole 2009.

Szwaciński T.: *Starania Czartoryskich o wciągnięcie Rosji w sprawy polskie w 1754 roku (sprawa rzekomej gwarancji)*, „Kwartalnik Historyczny” 2020, nr 3.

Szyndler B.: *I książki mają swoją historię*, Warszawa 1982.

Urbańczyk S.: *Słowniki i encyklopedie: ich rodzaje i użyteczność*, Kraków; Katowice 1991.

Wiercińska J.: *Ilustracja w książce literackiej polskiego Oświecenia*, „Roczniki Humanistyczne” 1987, nr 4.

Więcek I.: *O cenzurowaniu ksiąg w dawnych bibliotekach klasztornych*, „Hereditas Monasteriorum” Vol. 2 (2013)

Wróbel M.: *Strabon i Rzym*, „Wratislaviensium Studia Classica olim Classica Wratislaviensia” T.32 (2012).

Żwak I.: *Ze studiów nad Kalepinem*, „Język Polski” 1977, z. 1.